

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

факультет політичних наук

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

кафедра історії

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри історії

І. С. Міронова

“ ” 20 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему: **НАПОЛЕОНІВСЬКІ ВІЙНИ ТА УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В
КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ (1796–1815 рр.)**

Керівник: д. і. н., професор

Котляр Юрій Вадимович

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент: директор Одеського археологічного

музею НАН України,

к. і. н., доцент

Піструїл Ігор Володимирович

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконав: студент VI курсу групи 634 М

Балан Максим Андрійович

(П.І.Б.)

Спеціальності: 032 «Історія та археологія»

(шифр і назва спеціальності)

ОПІ: «Історія та археологія»

Миколаїв – 2024 рік

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

<u>Інститут, факультет, відділення</u>	<u>факультет політичних наук</u>
<u>Кафедра, циклова комісія</u>	<u>кафедра історії</u>
<u>Рівень вищої освіти</u>	<u>другий (магістерський)</u>
<u>Спеціальність</u>	<u>032 «Історія та археологія»</u>
<u>ОПП / ОНП</u>	<u>«Історія та археологія»</u>

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри історії

_____ І. С. Міронова

“ ” 2024 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Балану Максиму Андрійовичу

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) Наполеонівські війни та українське питання в контексті європейської історії (1796–1815 рр.)

керівник роботи: Котляр Юрій Вадимович, д.і.н., професор
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом вищого навчального закладу від
«25» вересня 2024 року № 245

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) «22 листопада 2024 року

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи: вступ, основна частина, висновок, список використаних джерел та літератури, додатки (якщо є).

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) згідно з планом кваліфікаційної роботи магістра.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) не планується

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Котляр Ю.В.		
Розділ 1	Котляр Ю.В.		
Розділ 2	Котляр Ю.В.		
Розділ 3	Котляр Ю.В.		
Висновки	Котляр Ю.В.		

7. Дата видачі завдання 26.09.2024**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1.	Вступ до кваліфікаційної роботи	вересень 2024	
2.	Розділ 1. Історіографія, джерельна база, методологія	жовтень 2024	
3.	Розділ 2. Наполеонівські війни в європейській історії	жовтень 2024	
4.	Розділ 3. Українське питання в контексті наполеонівських війн	жовтень 2024	
5.	Висновки	листопад 2024	
6.	Переддипломна практика	11.11 – 24.11. 2024	
7.	Оформлення списку використаних джерел та літератури, додатків	листопад 2024	
8.	Попередній захист	26.11.2024	
9.	Рецензія на дипломну роботу	02.12.2024	
10.	Захист дипломної роботи	17.12 2024	

Студент

_____ (підпис)

Балан М. А.

_____ (прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи)

_____ (підпис)

Котляр Ю. В.

_____ (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ	9
1.1. Історіографія проблеми	9
1.2. Джерельна база	21
1.3. Методологія та методи дослідження	25
РОЗДІЛ 2. НАПОЛЕОНІВСЬКІ ВІЙНИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІСТОРІЇ	30
2.1. Європейські держави напередодні наполеонівських війн	30
2.2. Наполеонівські війни: хронологія та ключові події	36
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В КОНТЕКСТІ НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН	51
3.1. Наполеон і українська національна ідея	51
3.2. Політичні настрої та рухи на українських землях під час війни	58
3.3. Вплив війни на формування української національної ідентичності. Початок українського національного відродження	72
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	87

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Наполеонівські війни (1796–1815 рр.) є одним з переломних етапів в історії Європи, що суттєво вплинули на політичний і соціальний розвиток багатьох держав. Цей період відзначився значними військовими кампаніями та багатьма геополітичними трансформаціями. Повпливали вони і на розвиток українського національного руху та формування української ідентичності, тим паче, що на той період українські землі були поділені між Російською та Австрійською імперіями. Але на сьогоднішній день все ж залишається проблемним українське питання в епоху наполеонівських війн, незважаючи на достатню кількість публікацій, що розкривають сторінки європейської історії.

Дослідження впливу наполеонівських воєн на українське питання є досить важливим для розуміння різноманітних історичних процесів, що визначили подальший розвиток України. Вивчення цього питання дозволить зрозуміти та переосмислити роль і внесок України у світову історію, дослідити аспекти її взаємодії з європейськими державами того періоду, оцінити соціально-економічні та культурні зміни, що відбулися під впливом цих подій, а також поглибити розуміння історичних подій того періоду.

Крім того, актуальність теми також полягає в її значущості для сучасної України. Дослідження історичного досвіду наполеонівських війн та їхнього впливу на українські землі можуть бути корисними для аналізу сучасних політичних і суспільних процесів. Вони можуть допомогти у пошуку шляхів інтеграції України в європейське та світове співтовариство, що в свою чергу дасть змогу зрозуміти, як історичні події та взаємодії вплинули на сучасні виклики та можливості для національного розвитку.

Отже, дослідження теми українського питання та наполеонівських війн в контексті європейської історії є досить актуальною, оскільки допоможе заповнити прогалини та глибше зрозуміти історичні корені сучасних

політичних та соціальних процесів в Україні, сприятиме вивченню історичних взаємодій України з європейськими державами.

Об'єктом дослідження є наполеонівські війни в європейській історії.

Предметом дослідження є українське питання в епоху наполеонівських війн (1796–1815 рр.)

Метою дипломної роботи є комплексний науковий аналіз особливостей українського питання під час наполеонівських війн (1796–1815 рр.). Для досягнення поставленої мети передбачається розв'язати такі **завдання**:

- визначити стан наукової розробки проблеми;
- дослідити ступінь репрезентативності та інформативності джерельної бази досліджуваного питання;
- визначити методологічні основи роботи;
- розглянути історичні передумови та контекст наполеонівських війн;
- вивчити особливості українського питання в контексті наполеонівських війн.

Хронологічні межі роботи охоплюють період кінця XVIII – початку XIX ст. Нижня межа – 1796 р. – обумовлена початком активної військової діяльності Наполеона Бонапарта, яка в подальшому переросла в проголошення його «імператором французів» та перетворення в одну з ключових фігур європейської історії того періоду. Верхня межа – 1815 р. визначена битвою під Ватерлоо, де Наполеон зазнав остаточної поразки від об'єднаних британсько-нідерландських та пруських військ.

Територіальні рамки охоплюють українські землі, що в кінці XVIII – на початку XIX ст. перебували у складі Російської та Австрійської імперій, а також територію Європи та Близького Сходу того періоду.

Методологічна основою роботи є принцип історичного пізнання: історизм, об'єктивність та соціальний підхід, які у роботі реалізуються через застосування загальнонаукових (аналіз та синтез, індукція та дедукція, узагальнення) та основних методів історичного дослідження (історико-хронологічного, порівняльного, системного). За допомогою аналітичного

методу було висвітлено характер впливу війни 1812 р. на суспільну свідомість українців.

Поєднані та використані методи дослідження, допомогли розкрити тему з різних боків та надали можливість отримати комплексне розуміння українського питання в контексті наполеонівських війн.

Практичне значення роботи полягає в тому, що отримані результати можуть бути основою для підготовки наукових праць, монографій, що в подальшому допоможуть заповнити прогалини в історичному знанні щодо українського питання в контексті наполеонівських війн.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена метою і завданнями, визначеними проблематикою роботи. Автором зроблено спробу дослідити хронологію подій наполеонівських війн та проаналізувати оцінку ролі українського питання в політиці європейських держав.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження доповідалися на міжнародних конференціях:

– Становлення сучасної Української держави: роль європейських цінностей у формуванні демократичного буття: Міжнар. наук. конф 7 листоп. 2023 р., м. Миколаїв: в рамках міжнар. проекту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine»¹.

– Історія України та Європи в контексті збереження європейських цінностей: Міжнар. наук. конф 8 листоп. 2024 р., м. Миколаїв: в рамках міжнар. проекту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine»².

¹ *Балан М. А.* Вплив наполеонівських війн на Україну (1796–1815 рр.) // Становлення сучасної Української держави: роль європейських цінностей у формуванні демократичного буття: Міжнар. наук. конф 7 листоп. 2023 р., м. Миколаїв: в рамках міжнар. проекту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine»: тези / Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2023. С. 132–133.

² *Балан М. А.* Наполеонівські війни та українське питання в контексті Європейської історії (1796-1818 рр.) // Історія України та Європи в контексті збереження європейських цінностей: Міжнар. наук. конф 8 листоп. 2024 р., м. Миколаїв: в рамках міжнар. проекту

Структура дипломної роботи. Мета, предмет і завдання дослідження зумовили структуру роботи, яка складається зі переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів основної частини, висновків і списку використаних джерел та літератури (138 найменувань). Загальний обсяг роботи – 100 сторінок, з них основного тексту – 86.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ

1.1. Історіографія проблеми

Ключовою подією в історії європейських країн кінця XVIII – початку XIX ст. була епоха наполеонівських війн (1796–1815 рр.). У 1804 році Наполеон Бонапарт, здійснивши контрреволюційний переворот і проголосивши себе «імператором усіх французів», на чолі французької буржуазії розпочав боротьбу за переділ світу. Протягом наступних кількох років він стрімко підкорив Пруссію та Австрію і таким чином став фактично «володарем всієї Європи».

Однак, Англія та Росія й досі залишались перепонами на шляху до його світового панування. Англія, як острівна держава, в силу свого географічного розташування була важкодоступною, тоді як Росія володіла значними європейськими територіями, через які, в разі її підкорення, відкривався б шлях до Індії – найціннішої англійської колонії. Таким чином, Росія стала головною перешкодою на шляху реалізації його планів, то ж Наполеон вирішив її підкорити. Наполеон прагнув перетворити Російську імперію на колонію буржуазної Франції, і головною подією цієї боротьби став його похід проти Росії у 1812 році. Він говорив: «Я не можу бути спокійним через свої успіхи в Європі, тоді як в Росії щороку число дітей збільшується вдвічі, на мільйон дітей»³.

В «агресивних намірах» імператора французів стосовно Росії чільне місце займала Україна як майбутня колонія Франції або нове «територіальне утворення»⁴.

³ Книга для читання з історії Української РСР з найдавніших часів до кінця XIX ст. / за ред. І. О. Гуржія. К., 1970. С. 125.

⁴ Некрасов П. А. Участь українського народу проти наполеонівської навали в 1812 році // Праці Одеського державного університету імені І.І. Мечникова. Т.146. Вип.5. 1956. С. 122.

Українське питання в контексті наполеонівських війн є складною та багатогранною проблемою, яка привертає увагу істориків протягом довгого періоду часу. Праці, які стосуються досліджуваного питання, за хронологічними періодами умовно можна виокремити на три:

- імперська історіографія;
- радянська історіографія;
- сучасна українська історіографія.

Кожен з цих періодів вирізняється власними особливостями, підходами та поглядами на інтерпретацію історичних подій, що глибше розкриває тему дослідження. Усі ці аспекти дають змогу побачити проблематику з різних сторінок, враховуючи як внутрішні соціально-економічні зміни, так і зовнішні впливи та політичні тенденції. Такий комплексний підхід дозволяє об'єктивніше оцінити внесок українського народу в події наполеонівської епохи та краще показати роль України в європейській історії.

Імперська історіографія (кінець XIX – початок XX ст). У першому періоді досліджень, основна увага зосереджувалась на питаннях політичної та військової історії, зокрема на діях Російської імперії в європейському театрі військових дій. У цьому контексті українське питання сприймалося переважно через призму російських інтересів та поглядів, оскільки Україна знаходилась на той відрізок часу у складі Російської імперії. Проте все ж деякі науковці робили спроби розглянути українське питання відокремлюючись від політичної діяльності пануючої імперії.

У 1848–1849 рр. у «Журналі міністерства Внутрішніх справ» було опубліковано працю українського історика М. О. Максимовича «Бубновська сотня». У роботі автор відзначав патріотизм жителів Полтавської і Чернігівської губерній, які сформували протягом дуже коротко терміну (приблизно за два тижні) козацьке й земське ополчення. Головну роль у цій справі він відводить малоруському дворянству, нащадкам козацької

старшини: «... так, на захист вітчизни завжди готовий був спорудитися той ратний дух, яким справдавна наголошувалася Південно-російська земля...»⁵

Дослідження проблематики українського питання в контексті наполеонівських війн отримало своє відображення в результатах діяльності губернських навчальних архівних комісій. В їх роботі брали участь відомі історики, літератори та громадські діячі: І. Ф. Павловський, А. В. Флоровський, В. Л. Модзалевський та ін.

Так, у 1904–1906 рр. на сторінках «Київської старовини» І. Ф. Павловським⁶ була опублікована низка статей про українське ополчення 1812 р.⁷ Праці дослідника були вкрай важливими та значущими, оскільки під час свого дослідження він користувався цінними архівними матеріалами, які до нього майже ніхто не брав до уваги та не опрацьовував. У 1906 р. у двох номерах «Київської старовини»⁸ публікується його об'ємна та ґрунтовна робота про Малоруське ополчення 1812 р.⁹, написана на основі аналізу документів архіву губернського правління. В роботах детально розглядався процес формування полків Полтавського й Чернігівського ополчення від документальної бази й до екіпірування козаків, а також станом кінного складу тощо.

Одним з дослідників питання цього періоду став відомий український історик та письменник Ф. І. Свистун¹⁰, який у своїх роботах розглядав та аналізував плани французького імператора щодо Росії напередодні війни 1812 року. Дослідник звертав увагу на те, що чітку стратегію ведення

⁵ Максимович М. А. Собрание сочинений: [в 3 т.]. К.: [б.и.], 1876 – 1880. Т. 1: Отдел исторический. К.: Тип. М. П. Фрица, 1876. С. 104.

⁶ Павловский И. Ф. К истории Полтавского ополчения 1812 года // Киевская старина. 1904. № 3. С. 110–111.

⁷ Павловский И. Ф. Участие И.П. Котляревского в формировании малороссийских казачьих полков в 1812 г. // Киевская старина. 1905. № 6. С. 309–320.

⁸ Павловский И. Ф. Малороссийское казачье ополчение в 1812 году по архивным данным // Киевская старина. 1906. № 9. С. 1–20.

⁹ Павловский И. Ф. Малороссийское казачье ополчение в 1812 году по архивным данным // Киевская старина. 1906. № 10. С. 137–154.

¹⁰ Свистун Ф. И. Прикарпатская Русь под владением Австрии: [в 2-х ч.]. Львов: Тип. Ставропиг. Ин-та, 1895. Ч. 1. 350 с.

військових дій з Росією на самому початку Наполеон не мав¹¹, а загальний план кампанії імператора набув окреслення вже безпосередньо під час проведення походу.

Більшість джерел та праць цього періоду свідчать, що на початку російського походу імператор французів планував швидку війну і не передбачав глибокого вторгнення, тому в його плани не входило їхати до Москви. Одак після того, як Наполеону не вдалося нав'язати битву російським західним арміям і розгромити їх у прикордонних битвах, плани імператора різко змінилися.

Значний вплив на дослідження даного питання мала стаття С. Подолянина «Наполеон і Україна» опублікована в 1912 р. у всеукраїнській газеті «Рада»¹² в якій дослідник наголошував на тому, що під час перебування у Москві 1812 р. у Наполеона виявився інтерес до України і тому він доручив відомому публіцисту та талановитому аналітику Ш.-Л. Лезюру підготувати матеріал про її історію¹³.

Пізніше, за результатами досліджень вдалося встановити, що ця праця насправді належала відомому публіцисту та українському громадсько-політичному діячеві В. Степанківському¹⁴. В. Степанківський у щотижневій газеті «Україна» у 1915 р. перевидав версію своєї роботи¹⁵. У новій роботі автор стверджував, що Наполеон дуже добре розумів важливу роль України у політичній історії Європи. На його думку, однією з причин поразки французького полководця у 1812 р. було те, що спочатку йому необхідно було захопити Київ і вже потім, за більш сприятливих кліматичних умов організувати наступ на Москву. Також, В. Степанківський доводив, що, повернувшись до Парижа, Наполеон почав розробляти нову стратегію проти Росії, чільне місце в якому відводилось Україні. Підтверджується це тим

¹¹ Там само. С. 127–128.

¹² Подолянин С. Наполеон і Україна // Рада. 1912. Ч. 141. С. 2–3.

¹³ Там само. С. 3.

¹⁴ Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). К., 1969. С. 309.

¹⁵ Padoljoyn S. Napoléon et L'Ukraine // L'Ukraine. 1915. № 5. P. 2.

фактом, що імператор наказав Лезюру підготувати детальний звіт про Україну та її населення¹⁶.

Радянська історіографія (1920–1990-ті рр). У другому періоді досліджень, бере початок новий етап у вивченні даного питання, хоча інтерес істориків до даної проблематики не був однаковим. За цей період відбувалися спроби переписати історію, переосмислити та підлаштувати події відповідно до радянської ідеології.

З кінця 1920-х рр. у радянській історіографії під впливом сталінської концепції на історію боротьби з наполеонівською навалою почала формуватися нова концепція наполеонівських війн, яка остаточно сформувалася в 40-х рр. ХХ ст. Відповідно до неї, Наполеон, як і в офіційній російській історіографії ХІХ ст., був визнаний агресором і лише на нього було покладена вся відповідальність за розв'язування війни¹⁷.

Радянські дослідники стверджували, що відповідно до планів імператора французів щодо Росії, Наполеон нібито намагався завоювати і розчленувати Росію. Певний час це твердження дійсно домінувало серед радянських дослідників¹⁸. Одним із перших у радянській історіографії висловлював думку, що Наполеон передбачав сформувати з козацьких областей та України окреме королівство, або подібний до Рейнського Привісленський союз дослідник К. Селезньов.¹⁹ З цією думкою погоджувались також радянський історик І. Барер²⁰, відомий наполеонознавець академік Є. Тарле²¹ й автори тез ЦК КП(б)У²², Праці

¹⁶ Там само.

¹⁷ *Сміян П. М.* Україна у Вітчизняній війні 1812 р.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. К., 1946. 27 с.

¹⁸ Отечественная война 1812 г. Сборник документов и материалов / А. В. Предтеченский, А. И. Васильев, Б. Б. Фраткин. Л.–М.: Издательство Академии наук СССР, 1941. 198 с.

¹⁹ *Котов В. Н.* Завойовницькі плани Наполеона І щодо України та їх крах // Вісник Київського університету: Серія «Історія і право». 1965. Випуск 7. С. 75–76.

²⁰ *Барер И.* Война 1812 года // Исторический журнал. 1937. № 8. С. 45.

²¹ *Тарле Е. В.* Вторжение Наполеона // Собрание сочинений: в 12 томах. М.: Издательство АН СССР, 1961. Т. 11. 889 с.; *Тарле Е. В.* Наполеон // Собрание сочинений: в 12 томах. М.: Издательство АН СССР, 1959. Т. 7. 866 с.; *Тарле Е. В.* Нашествие Наполеона на Россию. М.: Государ. социально-экономическое издание, 1938. 280 с.; *Тарле Е. В.* Отечественная война 1812 г. М., 1938. 592 с.

Є. Тарле, що були присвячені 130-річчю Вітчизняної війни 1812 р. вирізняються блискучим літературним стилем, глибиною й колоритною проробкою образів історичних постатей, завдяки чому здобули величезну популярність не тільки у професійному середовищі, а й у широких колах читачів.

В 30-і роки ХХ ст. дослідження, присвячені внеску українського народу в боротьбі з Наполеоном, з'являлися також і за межами Радянської України. Так, впродовж 1933-1935 рр. у журналі «Табір», що видавався у Варшаві, була опублікована ґрунтовна та велика робота сотника О. Переяславського «Українська озброєна сила в Наполеонівських війнах 1812- 1814 рр.»²³ Автор високо оцінював факт того, що в битвах народів наполеонівської епохи український народ брав активну участь, і деякі з полків виступали під своїм справжнім національним ім'ям – «українські козачі полки». Зроблений висновок був досить значимим та революційним, оскільки майже всі емігрантські історики замовчували факт масової участі українців у боротьбі з Наполеоном, опираючись на те, що їх військові формування не носили «українського національного характеру»²⁴.

У радянській історіографії також було популярне твердження, що Наполеон пропонував полякам українські землі. Так, українські радянські історики Г. Гербильський та В. Котов²⁵ стверджували, що французький імператор напередодні війни планував віддати Правобережну Україну польському генералу Ю. Понятовському.

У 1949 р. статтю, присвячену вивченню створення козачих полків і ополчення на Україні в період наполеонівських війн випустив

²² *Сфіменко Г. Г.* Оргбюро ЦК КП(б)У // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України К. : Наукова думка, 2010. Т. 7 : Мл – О. С. 621.

²³ *Переяславський О.* Українська збройна сила в Наполеоновских війнах 1812–1814 рр. // Табор. 1933. №№ 19, 20; 1934.

²⁴ *Переяславський О.* Українська збройна сила в Наполеоновских війнах 1812–1814 рр. // Табор. 1934. №№ 21, 22, 23, 25, 26.

²⁵ *Котов В. Н.* Украина в завоевательных планах Наполеона I: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. К., 1945. 28 с.

Г. Ю. Гербільський²⁶. Ця праця була продовженням дослідження, що дослідник розпочав 1943 р. Робота ґрунтувалася на документах центральних і матеріалах обласних архівів. У статті автор встановив, що Волинська губернія стала театром воєнних дій, а Чернігівська та Київська – прифронтовою смугою. Дослідник підкреслював класовий характер українського ополчення, та заперечував проти найменування його «дворянським». «Центральною фігурою ополчення... був мужній і хоробрий український селянин, рідний брат козака», – стверджував він²⁷. В цілому стаття львівського історика стала вагомим внеском у вивчення теми.

Проте в той же час, А. Буцик²⁸ і О. Касименко²⁹ запевняли, що у 1812 р. імператор французів обіцяв польській шляхті українські землі, що до поділу 1772 р. належали Речі Посполитій.

Великий сплеск уваги до місця українського питання в період наполеонівських війн в контексті європейської історії був викликаний святкуванням 300-ліття возз'єднання з Росією. У 1953–1956 рр. виходять праці Г. Ю. Гербільського у Львові³⁰, В. Й. Стрельського у Києві³¹ та П. Некрасова у Одесі.³²

²⁶ *Гербільський Г. Ю.* Українські козаці полки і українське ополчення в боях Вітчизняній війні 1812 року // Наукові записки Львівського державного університету імені Івана Франка. Сер. історична. 1953. Т. XXV. Випус 5. С. 98.

²⁷ Там само. С. 46.

²⁸ *Буцик А. К.* Вітчизняна війна 1812 // Українська радянська енциклопедія. К., 1960. Т. 2. С. 505.

²⁹ *Касименко О. К.* Вітчизняна війна 1812 року – яскравий вияв народного патріотизму. К., 1962. С. 4.

³⁰ *Гербільський Г. Ю.* Створення козачих полків і ополчення на Україні в 1812 р. // Наукові записки Львівського державного університету імені Івана Франка. Серія історична. 1949. Т. XVII. Вип. 4. С. 41–58.

³¹ *Стрельський В. І.* Участь українського народу в Вітчизняній війні 1812 року. К., 1953. 32 с.

³² *Некрасов П. А.* Участь українського народу проти наполеонівської навали в 1812 році // Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова: Серія історичних наук. Випуск 5. Одеса, 1956. С. 122.

Брошура А. К. Буцика³³, опублікована у 1959 р. була адресована студентам історичних факультетів та була цікава тим, що містила короткий історіографічний та джерельний огляд теми.

У наступні десятиліття інтерес до подій періоду наполеонівських війн та місця України в них з боку українських істориків був практично втрачений. Іноді з'являлися деякі публікації, проте вони носили археографічний або публіцистичний характер. Серед таких, можна виокремити працю 1973 р. «Новознайдені рукописні матеріали до історії боротьби Росії проти Наполеона, 1813–1814 рр.», авторами якої були С. М. Гуменюк і Р. М. Біганський.³⁴ Ця праця є однією із небагатьох винятків, яка висвітлює окремі аспекти участі українських територій у боротьбі проти Наполеона.

Сучасна українська історіографія (від 1990-х рр. – до сьогодні).

Сучасна українська історіографія, яка є третім періодом досліджень, характеризується більш об'єктивним та багатогранним підходом до українського питання в європейському театрі військових дій. Дослідники докладають зусиль для комплексного аналізу джерел, вивчення різних аспектів і внеску українського народу у воєнні події того часу.

Проводячи аналіз сучасної української історіографії, треба відмітити, що події наполеонівських війн, а особливо війни 1812 р. спочатку описуються лише в загальних курсах історії. А об'єм трактування подій сучасними українськими істориками є досить широким.

У 1995 р. у журналі «Київська старовина» була опублікована стаття авторства О. М. Захарчука «Україна в планах Наполеона Бонапарта»³⁵. Автор подає нову інтерпретацію подій, що відбувалися до 1812 р. Зокрема, він зазначає про те, що коли армія французького завойовника підійшла до

³³ Буцик А. К. Вітчизняна війна 1812 року і крах наполеонівської імперії. К., 1959. 80 с.

³⁴ Потрашков С. В. Отечественная война 1812 г. в освещении современных украинских историков (1992-2002 гг.) // Отечественная война 1812 г. Источники. Памятники. Проблемы. Можайск, 2004. С. 267–276.

³⁵ Захарчук О. Україна в планах Наполеона Бонапарта // Київська старовина. 1995. № 3. С. 73–78.

кордонів України, то українська інтелігенція поділилася на два табори: переважна частина української шляхти поставилася до приходу Наполеона негативно, тому що не вірила, що той зможе визволити Україну з-під російського деспотизму. В свою чергу автономісти висловлювали неприховану радість і надії, що з приходом французької армії буде впроваджено кодекс Наполеона і Україна стане автономною, а може й незалежною.

У 1999 р. Інститутом історії України Національної Академії Наук було видане 15-томне видання під назвою «Україна крізь віки» в дев'ятому томі якого висвітлюються завойовницькі плани французького імператора, автором якого є відомий український історик В. Г. Сарбей³⁶. У роботі дослідник зазначає, що Наполеон надавав Україні виняткове значення, «як вогнищу антиросійського національного руху»³⁷, говорячи про те, що насправді таких рух дійсно мав місце. Він відзначав, що Наполеон «дивився на українські землі як на розмінну монету, якою повинен був розплачуватися зі своїми союзниками з завоювання Російської імперії»³⁸.

Праця В. Г. Сарбея є спробою поєднати радянські традиції у висвітленні подій наполеонівських війн на теренах України з деякими новими тенденціями, обумовленими сучасними політичними реаліями та національними позиціями. Наприклад, до останніх належить відмова від вживання поняття «Вітчизняна війна 1812 року», яка демонструє прагнення вийти за рамки російського історіографічного впливу та перегляд подій крізь інтереси та дій українського населення. Автор також акцентує увагу на зіставленні патріотичних настроїв та дій українського населення із політикою російської імперської влади, наголошуючи на специфічних особливостях української позиції в цьому конфлікті. Таким чином, праця дозволяє

³⁶ Сарбей В. Г. Національне відродження України // Україна крізь віки. К.: Альтернативи, 1999. Т. 9. 336 с.

³⁷ Там само. С. 109.

³⁸ Там само. С. 109–110.

переглянути участь України в наполеонівських війнах із нових позицій, які підкреслюють її унікальність та внесок.

Загальний огляд подій до та 1812 р. і визначення місця в цих подіях України у 2002 р. роблять Б. М. Гончар та О. М. Захарчук у статті «Наполеон і Україна»³⁹.

Перше детальне дослідження участі українців у довоєнних подіях та війні 1812 р. на стороні російської армії з'являється в роботі О. А. Іваненка⁴⁰ у тому ж році. В ньому вперше досконало проаналізовані праці французьких науковців кінця XVIII – початку XIX ст. Ця публікація стала початком історіографічних досліджень за темою «Україна у Вітчизняній війні 1812 р.», які були продовжені С. В. Потрашковим. Автор досліджує події у дореволюційній історіографії⁴¹, вивчає вітчизняні джерела за періоди 1917–1991, 1992–2004 рр.⁴², а також окреслює деякі тенденції у висвітленні зазначеного питання в працях сучасних українських істориків⁴³.

На переосмислення поглядів дослідників на історію України XIX - початку XX ст. багато в чому вплинула монографія О. П. Реєнта⁴⁴, видана автором у 2003 р. У ній він охарактеризував неоднозначне ставлення українського суспільства до війни Росії з Францією, а також народного ополчення та створення козацьких полків. Подальший розвиток поглядів автора на це питання віднайшли у ювілейному колективному виданні 2012 р.

³⁹ Гончар Б. М., Захарчук О. М. Наполеон і Україна // Діалог: Україна – Франція: Історія: Економіка: Політика. 2002. Випуск 2. С. 74.

⁴⁰ Іваненко О. А. Українське козацтво в працях французьких авторів на межі XVIII–XIX ст. // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки та знахідки. 2002. Випуск 11. С. 254–262.

⁴¹ Потрашков С. В. Дореволюционная провинциальная историография событий Отечественной войны 1812 года на Украине. URL: http://www.museum.ru/museum/1812/Library/Borodino_conf/2002/Potrashkov.pdf (дата звернення: 11.09.2024).

⁴² Потрашков С. В. Отечественная война 1812 г. в освещении современных украинских историков (1992–2002 гг.). С. 267–276.

⁴³ Потрашков С. В. Нашествие Наполеона и польское население югозападной окраины Российской империи // Отечественная война 1812 г.: Источники: Памятники: Проблемы: Мат. XVII Междунар. науч. конф. Можайск, 2012. С. 243–244.

⁴⁴ Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). Київ: НАН України, Ін-т історії України, 2003. 338 с.

Велику наукову цінність для дослідження питання має монографія В. С. Шандри⁴⁵ що описує генерал-губернаторства в Україні в часи їх існування. В публікації автор переосмислює ставлення деяких генерал-губернаторів до українського питання, а також наводить важливі дані про участь В. В. Капніста, Д. П. Трошинського, та інших в організації дворянського ополчення. У своєму доробку, автор подав план розподілу західних і південних земель між Варшавським герцогством, Австрією і Туреччиною, а також створення «наполеонід» у центральній і східній частинах України.

Військовий аспект участі України частково висвітлюється у 2007–2009 рр. у працях В. В. Ададунова⁴⁶, О. М. Захарчука⁴⁷, та О. А. Бачинської⁴⁸. В. В. Ададунов у працях зазначеного періоду розглядає уявлення уряду Наполеона про південні окраїни Російської імперії, а також звертає увагу на закордонні джерела, серед них меморандуми та звернення польської еліти до Бонапарта, їхні плани щодо території України.

В 2012 р. до 200-річчя війни 1812 р. вийшла колективна монографія авторів авторів О. Гуржій, О. Рєєнт, А. Палій. Дослідники в науково-популярній формі висвітлили економічні й суспільно-політичні передумови війни, загострення російсько-французького протистояння і те, яким чином воно безпосередньо стосувалося саме України. В доробку також знайшли своє відображення ставлення й наміри французького завойовника щодо українського населення, та погляди й сподівання його прибічників. Авторами дана характеристика представництв українців у загальній боротьбі за

⁴⁵ Шандра В. С. Генерал-губернаторство в Україні XIX – початок XX ст. К., 2005. 427 с.

⁴⁶ Ададунов В. В. «Наполеоніда» на Сході Європи: уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Л., 2008. 32 с.

⁴⁷ Захарчук О. М. Наполеонознавство у дослідженні українських учених // Матеріали III Міжнародного конгресу українських учених «Українська історична наука на шляху творчого поступу». Т. 3. Луцьк, 2008. 540 с.

⁴⁸ Бачинська О. А. Козацький стан та одиночні козацькі формування у першій половині XIX ст. // Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / редкол. : В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. К.: Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2007. Т. 2. С. 337–355.

визволення Європи⁴⁹. Також достатньо уваги приділено й подальшій долі учасників конфлікту та їхній участі в суспільно-політичному житті Росії та України 1820–1860-х рр.

Досить інформативним для дослідження стала дисертація В. І. Стеценка «Внесок українського народу в перемогу у Вітчизняній війні 1812 р.»⁵⁰. З неї були виколстані матеріали «Додатків», які дали змогу проаналізувати роль українських земель в системі міжнародних відносин першої половини ХІХ ст. В самій же дисертаційній роботі автор аналізує визначальні чинники і передумови війни, процес формування і початок національного відродження на території України, плани центральноєвропейських держав щодо України. Автор розкриває проблему українських козачих полків і ополченських загонів, детально аналізує участь українських військових формувань у воєнних діях імперської армії⁵¹. Дослідником висвітлюється також проблема питання українських козачих полків і партизанських загонів у вигнанні наполеонівської армії та проведено аналіз нездійснених планів Наполеона і його союзників щодо України.

Отже, проаналізувавши історіографію проблеми, можна зробити наступний висновок: імперська, радянська та сучасна українська історіографія висвітлювали різні підходи та перспективи на вивчення українського питання в контексті Наполеонівських війн 1796–1815 р.р. Проведений аналіз літератури з досліджуваної теми, дає підстави стверджувати, що вітчизняними і зарубіжними науковцями створено низку праць як із загальних, так і з окремих конкретних питань місця та ролі України в наполеонівських війнах, її подальшого становлення та розвитку в контексті європейської історії. Проте дослідження питання було здійснене не достатньо та не надто обширно, що

⁴⁹ Гуржій О., Ресніт О., Палій А. Війна 1812 року: український контекст. К.: Ін-т історії України, 2012. 154 с.

⁵⁰ Стеценко В. І. Внесок українського народу в перемогу у Вітчизняній війні 1812 р.: дис. канд. іст. наук 07.00.01, Переяслав-Хмельницький, 2016. 225 с.

⁵¹ Стеценко В. І. Роль мирного населення України у відсічі ворожої навали у Вітчизняній війні 1812 року // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки : Збірник наукових праць. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015. № 2 (40). С. 69–75.

вказує на актуальність подібних досліджень. Також доцільно зауважити, що дослідження подані розрізнено, не маючи внутрішнього зв'язку, що вказує на відсутність комплексного погляду на досліджуване питання.

Для подальшому розвитку української історіографії важливо продовжувати вивчення досліджуваного питання, адже це дозволить розширити та поглибити розуміння історичних подій, виявити нові факти та аспекти, а також зберегти та донести внесок українського народу в цей період. Вивчення участі України в наполеонівських війнах також сприятиме переосмисленню ролі українських земель у загальноєвропейських подіях, дозволяючи бачити цей період не лише частиною російської історії, але й як важливий етап формування української ідентичності. Крім того, активне дослідження цієї теми може стати основою для подальших наукових дискусій, що допоможе уточнити джерела зовнішнього середовища українського народу в боротьбі за європейську стабільність.

1.2. Джерельна база

Для успішного вивчення проблематики досліджуваного питання, було використано широкий діапазон джерел, які надали достатній обсяг інформації для дослідницького аналізу.

Джерельна база дослідження складається з кількох груп документів і матеріалів залежно від їх походження, змісту, особливостей, характеру викладу. А саме:

- Збірники документів.
- Періодика.
- Енциклопедичні видання.
- Зображувальні джерела.

Збірники документів. Важливим джерелом при написанні дипломної роботи стали збірники документів і матеріалів, на сторінках яких знаходяться

дані, звіти й листування державних установ, що стосуються теми дослідження.

До ювілею побачила світ документальна збірка «Участь Харківського дворянства у Вітчизняній війні 1812 року», видана в Петербурзі. Вона містила документи із справ канцелярії Харківських дворянських депутатських зборів. Вони стосувалися рішень дворянських зборів про скликання ополчення, його постачання і фінансування, персонального складу командирів, постачань в армію, рекрутських наборів. Тут же було опубліковано лист губернського предводителя А. Ф. Квітки фельдмаршалу М. І. Кутузову⁵².

Досить значною подією у вивченні подій періоду правління Наполеона на Україні став вихід збірки документів «Український народ у Вітчизняній війні 1812 року» в 1948 р.⁵³, до якої ввійшли 170 документів, як передрукованих з дореволюційних видань, так і деякі архівні матеріали, що раніше не друкувалися. Укладачі збірки В. Й. Стрельський й Г. Ю. Гербільський згрупували документи в шість розділів:

1. Формування козацьких полків на Україні.
2. Організація ополчення на Україні.
3. Українці-добровольці Вітчизняної війни 1812 року.
4. Участь українців в забезпеченні фронту і тилу російської армії.
5. Українські військові частини у військових діях російської армії і партизанських колах.
6. Бойові геройські вчинки українців...

Структура даної збірки виокремила головні напрями вивчення участі українського народу у війні 1812 року та напередодні у майбутньому. А її укладачі посіли провідне місце серед дослідників цієї проблеми в республіці. Але, на жаль, такий досвід публікації документів залишився на Україні

⁵² Кутузов М. И.: Сборник документов и материалов / под ред. Л. Г. Бескровного. М. : Военное издательство, 1952. Т. 3. 1808–1812. С. 211.

⁵³ Абаліхін Б. С. Український народ у Вітчизняній війні 1812 року. Зб. Документів. К. : Українське видавництво політичної літератури, 1948. 148 с.

одиничним, хоча масу цікавих документів тієї епохи зберігають архіви Львова, Житомира, Києва, Чернігова, Харкова, Полтави.

Проте, не всі матеріали збірки отримали однакове освітлення. Серед документів переважали рішення дворянських зборів повітів і губерній, прохання про зарахування до ополчення, тобто матеріали свідчили не стільки про реальні справи, скільки про наміри. Цифрові дані про чисельність і структуру ополчень зустрічаються мало. У п'ятому розділі розміщені документи, які не містять інформації про бойові дії українських полків, а відносяться до об'єднань, куди вони входили.

Серед збірок документів можна виділити також наступні: С. П. Аглаїмов «Вітчизняна війна 1812 года: Ист. материалы лейб-гвардии Семеновского полку»⁵⁴, В. В. Кравченко «Україна напередодні російсько-французької війни 1812 р. очима сучасника»⁵⁵, І. Ф. Павловський «Малоросійське козацьке ополчення в 1812 році за архивними даними»⁵⁶, А. В. Предтеченський «Вітчизняна війна 1812 р. Збірка документів та матеріалів»⁵⁷.

Значною групою джерел є *періодика*. Вивчення історії наполеонівських завоювань та війни 1812 р. в Україні пов'язане з діяльністю Київського відділу Імператорського російського військовоісторичного товариства, який мав свій друкарський орган – журнал «Військово-історичний вісник». На його сторінках публікувалися як професійні історики, так і любителі. На відміну від «Київської старовини», автори «Військово-історичного вісника» зверталися не лише до історії війни 1812 р. в цілому, приділяючи основну увагу діям регулярної армії.

⁵⁴ Аглаимов С. П. Отечественная война 1812 года: Ист. материалы лейбгвардии Семеновского полка. Полтава, 1912. 559 с.

⁵⁵ Кравченко В. В. Україна напередодні російсько-французької війни 1812 р. очима сучасника // Схід – Захід : Історикокультурологічний збірник. 1999. Випуск 2. С. 198–203.

⁵⁶ Павловский И. Ф. Малороссийское козацье ополчение в 1812 году по архивным данным // Киевская старина. 1906. Сентябрь. С. 1–20.

⁵⁷ Предтеченский А. В. Отражение войны 1812 – 1814 гг. в сознании современников // Исторические записки. 1950. Т. 31. С. 222 – 244.

Робота з вивчення публікації та архівних документів, що відносилися до епохи наполеонівських війн, активізувалася у зв'язку з підготовкою і святкуванням 100-річного ювілею «Вітчизняної» війни. Третій і четвертий випуски «Військово-історичного вісника» за 1912 р. практично повністю були присвячені подіям 1812 р.

Енциклопедичні видання містять значний обсяг важливої інформації і, без сумніву, залишається вагомим досягненням історичної науки. Водночас, їх слід сприймати як історичне джерело, яке виступає певним відображенням епохи.

До джерельної бази дослідження відносяться також матеріали енциклопедичного характеру («Вітчизняна війна 1812 года. Енциклопедія»⁵⁸, «Українське козацтво: Мала енциклопедія»⁵⁹). А також підручники із всесвітньої історії М. І. Рибак «Воєнна історія»⁶⁰ та Н. А. Григорук «Історія слов'янських народів. Східні слов'яни від кінця XVIII ст. до 1914 р.»⁶¹.

У **зображувальних джерелах** закодовано інформацію, що сприймається переважно за допомогою зору. Зорові образи вважаються найбільш переконливими, зручними, доступними для розуміння. Разом із тим наступні покоління зації не завжди здатні розшифрувати закладений авторами код. Як правило, зображувальні джерела поділяються на художні малюнки на різному матеріалі (камінь, кераміка, кістка), скульптуру, живопис (монументальний, станковий, мініатюра), графіку, плакати, художні та документальні фотографії, кінострічки, відеоматеріали. Останні три групи здебільшого містять інформацію, сучасну висвітлюваним подіям. Це не знімає проблеми наукової критики джерел, з'ясування їхньої достовірності, об'єктивності, адекватності тогочасним подіям.

⁵⁸ Отечественная война 1812 года: Источники. Памятники. Проблемы: материалы XII Международ. науч. конф., 5–7 сент. 2011 г. Можайск : [Б. и.], 2012. 578 с.

⁵⁹ Турченко Ф. Українські козацькі полки 1812-1815 рр. // Українське козацтво : Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко; відпов. ред. С. Р. Лях.. Київ: Генеза, Запоріжжя: Прем'єр, 2006. С. 591-592

⁶⁰ Рибак М. І. Воєнна історія. К., 1999. 365 с.

⁶¹ Григорук Н. Історія слов'янських народів. Східні слов'яни від кінця XVIII ст. до 1914 р. Навчальний посібник. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. 275 с.

Стосовно, наполеонівських війн, важливими для дослідження є зображальні джерела, зокрема, відео, присвячені перемозі Наполеона під Аустерліцем та іншим перемогам⁶², Першому італійському походу Наполеона⁶³, Єгпетському походу Бонапарта⁶⁴, а також загальній характеристиці консульства та імперії Наполеона Бонапарта⁶⁵ та становища України у XVIII ст.⁶⁶

Узагальнюючи відзначимо, що джерельна база дослідження включає збірники документів, періодику, енциклопедичні видання, зображувальні джерела. Цей широкий спектр джерел надає можливість отримати різноманітну інформацію, підтвердити факти, провести аналіз та інтерпретацію подій, пов'язаних з військовими діями наполеонівської епохи, ролі України в цих подіях та їх результатах, що мали своє відображення в європейській історії.

1.3. Методологія та методи дослідження

Методологія та методи дослідження є ключовими елементами роботи. Вони визначають підхід та засоби для збору та аналізу інформації, а також для формулювання висновків та відповідей на поставлені питання.

⁶² Американістика, Європейські студії та Сходознавство. Перемога Наполеона під Аустерліцем. 1805. Володимир Гусев. Американістика та європейські студії. КНУ [Video]. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=iNPYWvnYhoE> (дата звернення: 22.09.2024); Наполеон Бонапарт: перемога за перемогою [Video]. Youtube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=fCnVWLkcm_Q (дата звернення: 05.09.2024).

⁶³ Американістика, Європейські студії та Сходознавство. Перший італійський похід Наполеона. 1796-97. Феодосій Пляцко. Американістика та євростудії. КНУ [Video]. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TYknUg0E4aE> (дата звернення: 12.09.2024).

⁶⁴ Баталії N. Єгпетський похід Бонапарта #2. Марш на Александрію [Video]. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cBb-VkhvNwM> (дата звернення: 11.09.2024); Баталії N. Єгпетський похід Бонапарта. Початок кампанії 1798 [Video]. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yQnqcHnDZlc> (дата звернення: 11.09.2024).

⁶⁵ Всесвітня історія. Консульство та Імперія Наполеона Бонапарта. [Video]. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=k3CRMOiXU38> (дата звернення: 13.09.2024).

⁶⁶ Український тиждень. Яким було XVIII століття в історії України та Європи? / Олексій Сокирко / Skovoroda auditorium. [Video]. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gM3w8NmLhBU&t=1s> (дата звернення: 11.09.2024).

У цьому дослідженні розглянуто та проаналізовано систему теоретичних понять, підходів, принципів та методів історичного пізнання, використання яких в комплексі, дозволило виділити предмет та об'єкт дослідження, основні історичні явища та процеси, а також простежити їхній взаємозв'язок та взаємозалежність.

Принцип історизму дозволив нам дослідити питання, звертаючи увагу на конкретні історичні обставини того періоду. Застосування цього принципу сприяло відображенню уявлення про історію як неповторного процесу, що залежить від часу і місця.

Принцип об'єктивності був реалізований шляхом критичного аналізу зібраних фактів, що забезпечило глибоке осмислення подій без впливу суб'єктивних або упереджених поглядів. Такий підхід дозволив побудувати не тільки більш об'єктивне дослідження, а й підвищив його наукову цінність, дозволив збалансовано представити історичний матеріал, що сприяло кращому розумінню українського питання в контексті наполеонівських війн.

Застосування принципу соціального підходу сприяло розумінню впливу соціальних факторів на українське питання у контексті європейського театру військових дій в період наполеонівської навали, що в свою чергу забезпечило розуміння більш ширшого контексту та причин, що стояли за військовими діями того часу.

Використання перелічених принципів історичного пізнання, дозволили побудувати науково обґрунтовану та достовірну дослідницьку роботу.

Дослідження, що розкриває суть українського питання в розрізі наполеонівських війн, базується на широкому спектрі загальнонаукових методів наукового дослідження, а саме:

1) аналіз – аналіз документів, в процесі якого ми досліджували первісні джерела, такі як офіційні документи, листи, мемуари та інші записи, що стосуються воєнних дій того періоду, дослідження, книги, статті, наукові праці та іншу літературу. Проведена робота дозволила нам виконати історичний аналіз подій, пов'язаних з українським питанням у Європі в кінці

XVIII – на початку XIX ст., що означає вивчення контексту, відносин між державами, політичних і соціальних факторів, що впливали на ситуацію. Також, застосування даного методу дозволило нам порівняти роль України з іншими країнами та народами, що брали участь у воєнних діях, для визначення унікальних аспектів українського питання та його впливу на конфлікти.

2) узагальнення та синтез – після збору та аналізу інформації ми узагальнили свої висновки, виділяючи ключові тенденції та взаємозв'язки, що виникають з дослідження. Також важливо зазначити, що у роботі здійснений синтез різних джерел і підходів для отримання більш повного та об'єктивного уявлення перебіг на ключові події наполеонівських війн, та український контекст у цьому питанні.

3) індукція – метод, який базується на знаходженні загальних закономірностей та висновків на основі аналізу конкретних фактів та прикладів. У контексті нашого дослідження даний метод був реалізований, зібравши історичні дані, події, та інші джерела, пов'язані з українським питанням, які виникали в період та контексті наполеонівських війн. На основі отриманої інформації були виокремлені спільні зв'язки та закономірності, що дало змогу сформулювати загальні висновки до проведеного дослідження.

4) дедукція – це метод, що використовується для формулювання конкретних висновків на основі загальних принципів, теорій або законів. В роботі цей метод використаний на основі обробки загальних теоретичних концепцій, таких як політичні або соціокультурні фактори, що впливали на військові дії в Європі, котрі були в результаті застосовані відносно українського питання.

Аналітичний метод забезпечив можливість виявлення деяких закономірностей функціонування державних, кооперативних та приватних видавництв. Аналітичний метод роботи застосовувався також для виявлення причин і наслідків війни 1812 р., та український народ в цих подіях.

Важливу роль відіграє ретроспективний метод, який дає змогу відійти від сьогодення і поступово звернутися до історичного минулого, виділяючи при цьому найхарактерніші риси і тенденції, а також і закономірності розвитку історичної думки.

За допомогою методів дослідження причинних зв'язків виявлено причини національного відродження на теренах імперіалістичного суспільства, впливу внутрішніх та зовнішніх чинників, глобальних процесів.

Також хочемо відзначити, що наше дослідження базується на декількох наукових підходах, що дозволяє більш комплексно охопити тему. Поєднання історичного, соціально-економічного та культурного аналізу дає можливість всебічно розглядати досліджуване питання, виявивши його різноманітні аспекти. Такий багатопрофільний підхід дозволив уникнути однобічності в інтерпретації фактів і сприяння глибшому розумінню подій і процесів, пов'язаних із наполеонівським періодом в на території України на початку XIX ст.

Історичний підхід є базовим для даної роботи, оскільки дозволяє реконструювати події та аналізувати їх у контексті виокремленого періоду. Історичний підхід передбачає використання архівних джерел, документів, творів та інших первинних джерел для отримання достовірної інформації про військові дії та українське питання у європейському контексті.

Використання комплексного підходу передбачає аналіз та поєднання різних аспектів українського питання в контексті наполеонівських війн. Це включає: політичний, військовий, соціальний, економічний та культурний контекст, що дозволило отримати більш повне уявлення про події того періоду.

Регіональний підхід, використання якого передбачає зосередження на українському питанні в контексті наполеонівських війн через дослідження регіональних особливостей, включаючи географічні, політичні та культурні фактори, допомогло розкрити взаємозв'язки та вплив регіону на українську справу.

Використання перелічених наукових підходів дозволило провести комплексне та глибоке дослідження наполеонівських війн та українського питання в кінці XVIII – на початку XIX ст. на європейській арені та надало змогу зрозуміти причини, характер та наслідки військових подій того періоду, а також розкрити особливості та взаємозв'язки української справи з регіональними процесами у Європі та їх значення для європейської історії.

Отже, поєднання загальнонаукових, спеціально-історичних, конкретно-історичних та джерелознавчих методів пізнання дозволило створити необхідні умови для досягнення мети цієї роботи. Використані теоретико-методологічні принципи та методи дозволили провести дослідження об'єктивно, допомогли системно і комплексно висвітлити визначені аспекти проблеми у взаємозв'язку з процесами та подіями, що відбувалися на українських землях в досліджуваний період, з урахуванням сучасних тенденцій розвитку історії.

РОЗДІЛ 2

НАПОЛЕОНІВСЬКІ ВІЙНИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІСТОРІЇ

2.1. Європейські держави напередодні наполеонівських війн

Наполеонівські війни (1796–1815) стали однією з центральних подій в європейській історії залишивши свій відбиток на соціальній, економічній та політичній структурі континенту. Щоб краще зрозуміти причини, що призвели до масштабних конфронтації між Францією та Європою, важливо звернути увагу на історичні передумови цих конфліктів, які можна простежити з середини XVIII ст. Ці передумови були сформовані впливом низки чинників: глибоких соціально-економічних, політичних та культурних криз, поширенням ідей Просвітництва а головне революційних змін, рушієм яких стала Французька революція⁶⁷. Внаслідок низки військових конфліктів, деякі країни втрачали минулу могутність та території, а інші – починали свої поступове сходження до величі.

Тривалий час світогляд людей визначала лише релігія. Біблійні тексти та їх церковне трактування лише створювало у людей ілюзію стабільного та усталеного укладу життя, спонукало їх до віри у щось недоступне та містичне – в те, що їм не вразі досягнути. Щоб змінити у людей сприйняття дійсності потрібні були радикальні та масштабні зрушення у всіх сферах – від політики до культури.

Ці зміни відбулися в період епохи Просвітництва, батьківщиною якого була Англія, де розвиток капіталізму стимулював прогрес науки і знань⁶⁸. Ідеали цієї течії міцно закріпились у свідомості європейців та сформулювали новий світогляд. Тогочасні філософи Монтеск'є, Вольтер, Руссо, Локк

⁶⁷ Український тиждень. Яким було XVIII століття в історії України та Європи? / Олексій Сокирко. Skovoroda auditorium. [Video]. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gM3w8NmLhBU&t=1s> (дата звернення: 11.09.2024).

⁶⁸ Сяйво Просвітництва: дайджест. Випуск 4 / Нац. ун-т харч. технол., Наук.-техн. б-ка ; підгот. О. В. Олабоді. Київ, 2016. 18 с.

пропагували ідеї рівності прав та свобод усіх людей, намагались обґрунтувати необхідність дотримання прав людини та популяризували ідеї щодо залучення широких верств населення до знань та культури⁶⁹. Характерними для Просвітництва були віра в безмежні можливості людського розуму, гуманізм та підтримка приватної власності та капіталізму⁷⁰. Юристи та філософи по іншому характеризували державу, правителя та права підданих: їхні ідеї кидали виклик традиційним монархічним системам, підривали авторитет церкви і пропагували нові цінності, які прагнули до ідеї народного представництва в уряді.

Франція стала своєрідним лідером у питаннях прав людини, націй та народів. Французькі просвітники активно обговорювали а вступали з промовами про права людини, нові демократичні цінності та право народу на утворення власної держави. Правляча еліта лише частково підтримувала такі гасла. Це можна було простежити, наприклад, у допомозі англійським колоніям здобути незалежність, надсилаючи їм кошти, зброю та військових радників. Тут зауважимо, що Франція була за розвиток просвітницьких цінностей на будь яких територіях – але не у Європі.

У XVIII столітті європейські території значною мірою були розділені між декількома великими державами, серед яких були Пруссія, Росія, Велика Британія, Австрія, Швеція, Іспанія та Португалія. Як і у Франції, формою правління у більшості цих країн залишалася абсолютна монархія, що мала усталені феодальні стани та жорстку соціальну ієрархію. Привілейовані стани існували коштом більшості населення, незважаючи на те, що завдяки промисловому перевороту почали з'являтися нові верстви населення, які прагнули бути визнаними. Найбільший стан не мав ніякого впливу на життя в країні, та при цьому мав сплачувати великі податки, які йшли на утримання чиновників, духовенства та аристократії. Перший та другий стани не

⁶⁹ Бушанський В. Епоха Просвітництва і месіанство європейської цивілізації // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016. Випуск 3–4. С. 66–76.

⁷⁰ Зарва В. Просвітництво: тлумачення, витоки, сутність // Слово і Час. 2009. № 4. С. 43–51.

розуміли проблем та потреб третього стану, король не мав наміру ні з ким розділяти свою владу, а духовенство та аристократія продовжували існувати за рахунок більшості населення, спустошуючи французьку скарбницю. Низький рівень життя селянства, зростаюча кількість населення, соціальна нерівність та незадоволення рівнем життя стали наслідком виникнення революційних рухів⁷¹.

Король вирішив вирішити цю ситуацію, скликавши 5 травня 1789 року генеральні штати – найвищу станову представницьку установу, на якій були представлені дворянства, духівництва та третього стану. Людовік XVI мав сподівання, що з їх допомогою він зможе запровадити новий податок якій буде сплачуватись дворянами. Але через недосконалість системи голосування, учасники не могли дійти до потрібного рішення. Це спонукало депутатів третього стану до рішучих дій: вони проголосили себе Національними зборами та заявили, що відтепер представлятимуть інтереси всіх французів набагато краще, ніж несправедливі Генеральні штати. Представників третього стану підтримали деякі з представників привілейованих верств населення. Намагаючись уникнути такого розвитку подій, Людовік XVI зачинив залу засідань штатів. Цей крок не завадив 20 червня 1789 року нову зібранню депутатів, де вони проголосили, що не припинять своєю роботи, доки не підготують конституцію країни. Події розгорнулися стрімко, і вже 14 липня 1789 року відбувся штурм Бастилії — в'язниці, яка символізувала королівський гніт, що став офіційною датою початку Великої французької революції кінця XVIII століття⁷².

Французька революція пройшла кілька етапів. Перший – період конституційної монархії (1789–1792 рр.), коли країна здійснила спробу зберегти монархічний лад у поєднанні з демократичними інститутами.

⁷¹ Вандич П. Ціна свободи: історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. К.: Критика, 2004. 463 с.

⁷² Варварцев М. М., Мартинов А. Ю. Французька революція 1789–1804 // Енциклопедія історії України : у 10 т. / Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т – Я. С. 331.

У серпні 1789 року збори ухвалили «Декларацію про право людини і громадянина»⁷³, яка проголошувала ключові принципи: суверенітет народу, рівність перед законом усіх, право на безпеку, свободу слова, друку, совісті, а також на опір пригнобленню. Приватна власність визнана «священною і недоторканною»⁷⁴. Збори також завершили роботу над Конституцією, яка встановлювала конституційну монархію: законодавча влада передається однопалатним Законодавчим зборам, а виконавча – монарху і призначеним ним міністрам⁷⁵.

У 1791 році Національні збори прийняли першу Конституцію Франції, яка обмежувала владу короля, встановлюючи поділ на законодавчу, виконавчу та судову гілки влади, а також закріплювала права і свободи громадян⁷⁶. Конституційна монархія у Франції проіснувала недовго, після зростання політичної напруги та незадоволення королем призвело до його повалення та проголошення республіки.

Наступним етапом стало повалення монархії та проголошення республіки (1792–1795 рр.), під час якого Людовик XVI був страчений за звинуваченням у зраді. Це рішення викликало незадоволення серед європейських монархічних держав і спричинило низку військових конфліктів. Пізніше, в період якобінської диктатури (1793–1794 рр.), радикальна група революціонерів на чолі з Робесп'єром розпочала політику терору, спрямовану на усунення ворогів революції. Зрештою, період завершився падінням Робесп'єра, що поклало край терору.

Останнім етапом Французької революції став період Директорії (1795–1799 рр.), коли керівництво країною перейшло до п'яти директорів,

⁷³ Зінченко О. Декларація прав людини і громадянина 1789 р. – предтеча правової і політичної культури сьогодення // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 3. С. 202–203.

⁷⁴ Мироненко О. Декларація прав людини і громадянина 1789 // Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 185.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Кольбенко А. Передумови прийняття, зміст та значення першої конституції Франції 1791р. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2015. Випуск 61. С. 146–150.

призначених для забезпечення стабільності після терору та якобінської диктатури. Цей уряд мав на меті створити рівновагу між республіканцями й монархістами, проте зіткнувся з серйозними викликами, включаючи зростання соціальної нерівності, політичну нестабільність та хвилю корупційних скандалів. Постійні внутрішні заколоти та спроби переворотів ще більше послаблювали позиції Директорії, що сприяло її дискредитації населення серед. У результаті Директорія втратила довіру суспільства, що в врешті привело до державного перевороту і приходу до влади Наполеона Бонапарта⁷⁷.

Європейські держави в період Великої революції зіткнулися з потужними викликами та загрозами, які змінювали усталений порядок. Французька революція, проголошуючи нові демократичні принципи свободи, рівності та народного суверенітету, створила небезпеку для європейських монархій, які сприймали революційний рух як загрозу власності стабільності та влади⁷⁸.

Найактивнішу антифранцузьку позицію зайняли Австрія та Пруссія, з огляду на те, що королева Франції Марія-Антуанетта була сестрою австрійського імператора Леопольда II. Габсбурзька монархія підтримала французьких роялістів і в 1791 році підписала Пільницьку декларацію з Пруссією, яка передбачала спільну військову інтервенцію для відновлення монархії у Франції. Пруссія почала підготовку до інтервенції, відправивши свої війська до кордону з Францією для підтримки австрійських сил. У 1792 році пруські війська вступили на територію Франції, але зустріли запеклий опір, що призвело до поразки у битві при Вальмі. Декларація стала основою майбутнього австро-пруського союзного договору, що став початком першої антифранцузької коаліції в 1792 році. Ці країни сприймали революцію як ідеологію, яка могла надихнути на бунти власних народів, що

⁷⁷ Гуржій О., Залеток Н. Наполеон: Велич трагедії. К.: Аріс, 2020. 352 с.

⁷⁸ Копійка В. В. Французька буржуазна революція 1789-99 // Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / ред. кол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т. 2 : М – Я. 812 с.

знаходилися в умовах жорсткого феодального ладу. Військові дії між Францією та союзними монархіями переросли у тривалі Французькі революційні війни (1792–1802 рр.).

Від початку, Велика Британія залишилася осторонь внутрішніх подій у Франції. До кінця XVIII століття утвердилася як провідна морська держава: економіка Великої Британії розвивалася завдяки промисловій революції, своїм колоніям, розвиненій морській торгівлі що надавало їй потужну економічну основу для військових дій. Англія стала лідером у виробництві текстилю, колоніальна система забезпечували сировину та ринки збуту для продукції. Але після страти Людовика XVI у січні 1793 року та поширення революційних настроїв у Європі вона кардинально змінила напрямок своєї політики.

У 1793 році Британія приєдналася до першої антифранцузької коаліції, прагнучи зупинити зростання французької загрози. Британія надавала фінансову допомогу союзникам, підтримуючи Австрію, Пруссію, Нідерланди та інші держави, а також активно діяла на морі, блокуючи французькі порти, що призвело до економічних труднощів у Франції. Британія також фінансувала контрреволюційні рухи на внутрішній арені Франції, зокрема підтримувала роялістів і повстання у Вандеї⁷⁹. Під час революційних війн Британія грав ключову роль у підтримці антифранцузьких коаліцій, спрямовуючи значні ресурси на боротьбу з Францією.

Російська імперія, на чолі з імператрицею Катерини II, засуджувала події у Франції та революційні ідеї, хоча безпосередньо участь у війнах проти Франції спочатку не брала. Катерина II обмежувалася дипломатичними засудженнями та зміцненням свого впливу в Польщі, щоб запобігти проникненню революційних ідей.

Іспанія від самого початку підтримувала Францію, але після страти Людовика XVI приєдналася до Першої коаліції, побоюючись поширення

⁷⁹ Всесвітня історія: навч. посібник для студ. вузів / С. О. Голованов; за ред. Ю. М. Алексєєва. К.: Каравела, 2006. 272 с.

революційних ідей. Іспанія вела воєнні дії проти Франції на своїх північних кордонах, проте швидко зазнала серйозних втрат.

Швеція під керівництвом короля Густава III навпаки, відразу вороже сприймала події, що відбувались у Франції. Тож король також вирішив приєднатися до коаліції проти Франції, але, досить формально, обмежуючи свою участь у бойових діях через внутрішні проблеми та обмежені ресурси.

Фундаментальними причинами політичних процесів XVIII століття стала ідеологія Просвітництва, яка проникла в масову свідомість і спонукала до руйнування старих порядків. Велика французька революція виступила каталізатором цих процесів, розпаливши ідеї рівності, свободи і народного суверенітету.

Європейські держави, відчувши загрозу своїм монархічним засадам, активно об'єднувалися у військові коаліції проти Франції, намагаючись рішуче протидіяти та захищати власні інтереси. Монархії Європи об'єднувалися в коаліції, намагалися військовими методами зупинити поширення революційного руху та підтримати реставрацію монархії у Франції. Утім, попри масштабні військові зусилля, революційна Франція встояла, а її війська, на чолі з талановитими генералами, розширили французький вплив на багато територій Європи.

2.2. Наполеонівські війни: хронологія та ключові події

Наполеонівські війни, умовно можна розділити на два періоди: перший період припадає на час консульства Наполеона (1799–1804 рр.). Під час цього етапу влада у Франції повністю належала Бонапарту, хоча на юридичному рівні залишалася обмеженою⁸⁰. А другий період – з 1804 по 1815 рр., тобто з моменту коли Наполеон проголосив Францію імперією, а себе – її першим імператором.

⁸⁰ Всесвітня історія. Консульство та Імперія Наполеона Бонапарта. [Video]. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=k3CRMOiXU38> (дата звернення: 13.09.2024).

Першочерговою метою війн було прагнення завдати поразки Великій Британії, таким чином усунувши її як політичного та економічного суперника для Франції. Поступово ці війни переросли в серією масштабних військових конфліктів загарбницького характеру, оскільки їхньою метою було значно розширити географію володінь Франції, забезпечити доступ до нових джерел сировини і таким чином – зміцнити позицію як однієї з провідних та головних європейських держав. З кожною перемогою амбіції Наполеона щодо домінування в Європі зростали і поступово набули імперіалістичного характеру.

У квітні 1796 р. розпочалась Італійська кампанія французької армії, яку очолив молодий полководець Наполеон Бонапарт. На той період, практично вся територія Північної Італії знаходилась під владою Австрії, а частина - відходила Сардинському королівству⁸¹. Лише в період квітня – травня того ж року, французька армія змогла одержала низку важливих перемог, в результаті чого між Францією й Сардинським королівством був підписаний договір, за яким королівство перетворювалося на васала Франції⁸². А вже 17 жовтня 1797 р. був підписаний Кампоформійський мирний договір між Францією та Австрією. Угода була успішною для Французької республіки, адже вона означала вихід Австрії з першої антифранцузької коаліції, таким чином розбивши її, а також забезпечила формування французьких плацдармів на Іонічних островах та в Албанії⁸³.

Директорія продовжувала рухатися в напрямку послаблення Британії, яка з Французькою республікою досі знаходилася у стані війни. Для реалізації цього задуму станом на 1798 рік було сформовано наступну

⁸¹ Американістика, Європейські студії та Сходознавство. Перший італійський похід Наполеона. 1796-97. Феодосій Пляцко. Американістика та євростудії. КНУ. [Video]. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TYknUg0E4aE> (дата звернення: 12.09.2024).

⁸² Бердичівський Я. Н., Щупак І. Я., Морозова Л. В. Всесвітня історія. Запоріжжя: видавництво «Прем'єр», 2009. 319 с.

⁸³ Маковський С. О. Кампоформійський мирний договір 1797 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / рРедкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. К: Знання України, 2004 Т.1. 760 с.

тактику розгортання військових подій: на берегах Ла-Маншу було сформовано армію, яку очолював Бонапарт. Вона, за підтримки французького та союзного іспанського флоту, мала б висадитись на території Британії⁸⁴. Але Наполеон був впевнений, що ця стратегія не буде вдало реалізована. Натомість запропонував декілька альтернативних варіантів, серед яких Директорія обрала наступний: щоб поставити під загрозу торговельні можливості Індії та Британії між собою, доцільно було спробувати завоювати Єгипет.

У травні 1798 року Наполеон з флотом вирушив до Єгипту, який знаходився на той період під юрисдикцією Османської імперії⁸⁵. Насамперед, полководцю було доручено захопити Мальту, оскільки вона було ідеальною військовою базою Середземного моря для атаки на Британську Індію. Завдяки своїй тактичній перевазі французи стрімко виконали завдання, підкоривши в подальшому і Александрію⁸⁶. А після битви біля пірамід, що відбулась 21 липня 1798 року, військо Наполеона вщент розгромило мамлюків, підкоривши цим Нижній Єгипет.

В серпні 1798 року біля Абукіра французькі кораблі зіштовхнулись з англійським флотом під командуванням адмірала Гораціо Нельсона і зазнали поразки. Завдяки своїй перемозі, британці знов відновили контроль над Середземним морем. Деякий час, сполучення Франції та Єгипту все ж залишалось, але його було не достатньо, щоб мати змогу відновлювати свої військові резерви і капітуляція французів в Єгипті була вже неминучою.

Після невдалого походу на Сирію у 1799 році та загрозливих сигналів з Європи, Бонапарт повернувся до Франції, доручивши генералу Клеберу управління французьким корпусом у Єгипті. Фактично, французький уряд залишив корпус напризволяще, що в серпні 1801 році призвело до

⁸⁴ Баталії Н. Єгипетський похід Бонапарта. Початок кампанії 1798 [Video]. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yQnqcHnDZlc> (дата звернення: 11.09.2024).

⁸⁵ Історія на карті. Наполеон Бонапарт: перемога за перемогою [Video]. Youtube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=fCnVWLkcm_Q (дата звернення: 05.09.2024).

⁸⁶ Баталії Н. Єгипетський похід Бонапарта #2. Марш на Александрію [Video]. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cBb-VkhvNwM> (дата звернення: 11.09.2024).

капітуляції, хоча ще деякий час Клеберу вдавалося відбивати ворожі атаки мамлюків, та придушити повстання в Каїрі.

У ці роки відбувалося формування другої антифранцузької коаліції до складу якої ввійшли Австрія, Османська імперія, Росія й інші держави на чолі з головним противником Великою Британією.

Незважаючи на невдачу Єгипетського походу, Бонапарт повернувся до Франції як рятівник республіки⁸⁷. Завдяки посиленому страху, щодо можливості чергового якобінського перевороту, 9 листопада 1799 року парламент прийняв рішення призначити Наполеона командиром всіх військових сил Парижу. Таким чином у Франції відбувся державний переворот, адже скориставшись призначенням, Бонапарт ліквідував обидві палати парламенту, під тиском погроз змусив депутатів Ради п'ятисот ухвалити рішення щодо розпуску Директорії та передати повноваження тимчасовому уряду⁸⁸. Тимчасовий уряд складався з трьох консулів, який очолював Наполеон як перший консул. Таким чином, Бонапарт отримав повноваження призначати членів Державної ради, а також провадити важливі реформи законодавства, освіти, фінансової системи та армії. Він зумів закріпити основні досягнення Французької революції, відновив відносини з церквою тим самим завершивши період революційної анархії.

Переворот 18-го брюмера VIII року Республіки став поворотним моментом в історії Франції, адже він завершив епоху Французької революції, відкрив для Наполеона Бонапарта шлях до піднесення та став витокom наполеонівської епохи⁸⁹.

Далі Наполеон почав рухатися шляхом укріплення своєї влади. Його наступною метою було відновити свій контроль та владу в Італії. Вже 14 червня 1800 року він здобув перемогу над австрійцями під Маренго, після

⁸⁷ Гуржій О., Заєток Н. Наполеон: Велич трагедії. К.: Аріс, 2020. 352 с.

⁸⁸ Копійка В. В. Французька буржуазна революція 1789-99 // Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / ред. кол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К. : Знання України, 2004. Т. 2: М–Я. 812 с.

⁸⁹ Захарчук О. М. Імператор французів // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич: Коло, 2008. Вип. XI–XII. С. 25–31.

чого було укладено Александрійське перемир'я. Орієнтовно в той же проміжок часу генерал французької армії Моро розгромив австрійську армію ерцгерцога Іоанна при Гогенліндені у результаті чого було укладене Штейєрське перемир'я. Австрійська дипломатія, не маючи більше ніяких можливостей для маневрів, 9 лютого 1801 р. підписала в Люневілі мирний договір. За змістом Люневільської угоди, Франція отримувала лівий берег Рейну, Люксембург, Бельгію та П'ємонт, а Австрія визнавала Батавську, Гельветську, Лігурійську та Західно – Сарпінську республіки⁹⁰. Таким чином Франція закріпила владу в Північній Італії та зміцнила свій авторитет на континенті.

Паралельно з подіями в Італії, Наполеон реалізовував свій задум щодо розбиття коаліції між Росією та Австрією. Влітку 1800 року було заявлено про намір Франції повернути до Росії декілька тисяч російських військовополонених, яких захопили внаслідок розгромлення корпусу Римського-Корсакова у Швейцарії наприкінці 1799 року. Такий крок перетягнув на свою сторону представників російського двору і особливо Павла I. З цього моменту Росія розпочала таємні переговори з Наполеоном, в ході яких Бонапарт підтримував невдоволення Росії Англією. Важливим моментом в цьому було захоплення Мальти Англією та перетворення її в британську колонію. Це й стало каталізатором для обміну посланням між Павлом I і Наполеоном у період з вересня 1800 року до січня 1801 року.

Завдяки Люневільській угоді майже після 10 років безперевних війн з Францією, на континенті встановся мир. Ця подія, а також ряд внутрішніх конфліктів між країнами коаліції (зокрема між Австрією і Росією) ознаменували кінець другої антифранцузької коаліції. З країн, які від початку входили до неї, війну проти Франції продовжувала лише Англія.

Не в змозі втримати свої позиції та своїх союзників на континенті, Велика Британія вимушена була піти Наполеону на поступки. І в результаті

⁹⁰ Яковенко Н. Л. Люневільський мирний договір 1801 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. К: Знання України, 2004 Т. 1. 760 с.

тривалих переговорів між Францією, Британією та Іспанією 25 березня 1802 року був підписаний Ам'єнський договір⁹¹. Відповідно досягнутих домовленостей Франція мала забезпечити виведення військ з Неаполітанського королівства та Папської держави, Британія в свою чергу мала забезпечити повернення союзникам захоплені нею колонії (крім островів Тринідад і Цейлон). Обидві сторони також зобов'язувались підписати спільний торгівельний договір та забезпечити збереження володінь Османської імперії в її довоєнних кордонах⁹².

Але ні Франція, ні Велика Британія не вважали укладений договір постійним і фактично не збирались дотримуватись прописаних у ньому умов. Британські війська було виведено з Єгипту, однак залишило їх частину на острові Мальта. А Франція, в свою чергу, не припиняла свою наступальну політику на європейських територіях: французи окупували Гельветську Республіку (Швейцарія), а президентом Італійської Республіки (колишньої Цизальпійської) зі столицею в Мілані було обрано Бонапарта. До того ж, Франція та Велика Британія не мали наміру укласти між собою двохсторонню торговельну угоду. У підсумку, усі ці події призвели до подальшого зростання напруження в міжнародних відносинах між країнами та у формуванні початків третьої антифранцузької коаліції. А після проголошення Британією у 1803 році війни проти Франції – і нового етапу наполеонівських війн.

Порушенням Ам'єнського світу стало розірвання у травні 1803 році дипломатичних відносин між французами та британцями. Останні захоплювали судна противників та блокували їх у французьких портах. У відповідь, французькі війська окупували Ганновер, який на той період належав британському королю Георгу III. Однак всі їхні дії виглядали досить дивно та не логічно: Франція не мала достатньо сильного флоту, щоб

⁹¹ *Маковський С. О.* Ам'єнський мир 1802 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.

⁹² *Троян С. С.* Ам'єнський мирний договір // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Ам'єнський_мирний_договір (дата звернення: 19.10.2024).

перемогти британців на воді та здійснити висадку на берегах Англії, тоді як у британців не було достатньої переваги, щоб атакувати на суходолі. Від самого початку ця боротьба велась за континентальних союзників.

Наполеон тільки й очікував приводу для розгорання нової європейської війни. Для цього французи не зупинились навіть і перед порушенням кордонів нейтральної держави Баден. Такі дії викликали у європейських монархів обурення, особливо негативною була реакція нового російського імператора Олександр I⁹³.

Проте здобував перемоги Наполеон не лише на військових фронтах, але і на політичних. Завдяки успішності впроваджених реформ, економічній стабільності та переможного завершення війни з другою антифранцузькою коаліцією, у 1802 році Бонапарт став довічним консулом. А 18 травня 1804 року був коронованим та проголошеним імператором Франції, відповідно до зміненої ним конституції⁹⁴. В країні фактично утвердилась військово-бюрократична монархія, яка спиралася на буржуазію, чиновників та армію, а не на феодальне дворянство.

До створеної влітку 1805 р. третьої антифранцузької коаліції увійшли Велика Британія, Австрія, Неаполітанське королівство, Швеція та Росія. Її призначенням було витіснити французькі війська з Німеччини, Швейцарії, Італії та Голландії та відновити монархічні режими. Наполеон Бонапарт назвав третю коаліцію «черговим союзом, витканим Англією із золота й ненависті»⁹⁵, і заявив, що «третю коаліцію чекає доля перших двох»⁹⁶, які впали «під чоботами солдатів Франції»⁹⁷.

Наполеон, скориставшись позицією союзників, що сконцентрували свою військову силу та увагу на італійському фронті, перегрупувала

⁹³ Алексєєв, Ю. М., Вертегел А. Г., Казаков О. О. Всесвітня історія. К.: Каравела, 2006. 240 с.

⁹⁴ Ендрю Робертс. Лідерство в часи війни. Головні уроки від творців історії / переклад з англійської Я. Войтка. К.: КМ-БУКС, 2021. 216 с.

⁹⁵ Бердичівський Я. Н., Щупак І. Я., Морозова Л. В. Всесвітня історія. С. 45.

⁹⁶ Там само.

⁹⁷ Там само.

французький легіон через Рейн, таким чином змусивши капітулювати австрійську армію біля фортеці Ульм. А 13 листопада 1805 року французька армія зайняла і Відень.

Однак на іншому військовому напрямку Наполеона чекала поразка. Оскільки французький флот не міг прорвати облогу британського флоту флоту в Кадісі, план вторгнення французів до Англії виявився неможливим. У вже через декілька днів після переможної окупації Ульма, ескадра адмірала Нельсона завдала нищівної поразки французам поблизу мису Трафальга, на північний захід від Гібралтарської затоки. Завдяки цьому Британія забезпечила собі повне морське панування та перевагу.

Тим часом, решта австрійських та російських військ об'єдналися в Чехії. 2 грудня 1805 року під Аустерпеліцем⁹⁸ відбулась так звана «Битва трьох імператорів»⁹⁹ або третя коаліційна війна, де сили коаліції зазнали нищівної поразки. Аустерліц став вершиною кар'єри Наполеона-полководця та стала відліком нового етапу у військовій справі. Щоб забезпечити противнику поразку, французький імператор вдавався до уникнення бойових сутичок з російськими та австрійськими військами, творював для противника ілюзію виснаженості французької армії, навмисно поступаючись вигіднішими позиціями. Союзне командування, нічого не підозрюючи, прийняло рішення нанести єдиносильний удар та врешті розгромити французьку армію. Російський імператор Олександр I вирішив діяти за австрійським сценарієм зосередившись на ударах з флангів без врахування інших альтернатив¹⁰⁰. Бонопарт же в свою чергу обрав тактику зосередження бойової сили в центрі, що у підсумку принесло йому швидку та беззаперечну перемогу.

⁹⁸ Аустерліцька битва 1805 // Велика українська енциклопедія. URL: [https://vue.gov.ua/Аустерліцька битва 1805](https://vue.gov.ua/Аустерліцька_битва_1805) (дата звернення: 21.09.2024).

⁹⁹ Захарчук О. М. Битва трьох імператорів (до 200-річчя битви при Аустерліці) // Історичний календар. К.: [б. в.], 2005. Випуск 11. С. 464–475.

¹⁰⁰ Американістика, Європейські студії та Сходознавство. Перемога Наполеона під Аустерліцем. 1805. Володимир Гусєв. Американістика та європейські студії. КНУ [Video]. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=iNPYWvnYhoE> (дата звернення: 22.09.2024).

Тож 26 грудня 1805 року австрійський імператор Франц II вимушений був укласти з Бонапаром Пресбурзький мирний договір¹⁰¹. Як наслідок цього, Австрія мала визнати французькі територіальні завоювання в Італії (П'ємонт, Генуя, Парма, П'яченца та інші), а також поступитись Наполеонові Адриатичним узбережжям. До того ж, Баварію та Вюртемберг мала визнати королівствами, а Баден – великим герцогством, передати Тіроль з Бриксеном і Трієнтом Баварії, архієпископство Бамберг, єпископство Аугсбург, Фрейзінген, Нассау, Ейхштедт – іншим союзникам Франції. У якості компенсації, для вигнаного з Тоскани ерцгерцога Фердинанда Габсбурга Австрія отримала Зальцбург і Вюрцбург. Також, Австрія мала виплатити на користь Франції чималу контрибуцію – 85 млн. франків.

Розгромивши Австрію, наступний свій удар Наполеон планував здійснити на Пруссію, яка тим часом увійшла до третьої антифранцузької коаліції після розміщення біля своїх кордонів 200-тисячної французької армії. Спочатку пруські дипломати поставили Наполеону ультиматум, що вони готові вести війну. Проте після візиту пруського міністра Х. Гаугвіца до Відню, де він дізнався про поразку коаліціантів під Аустерліцем, дипломати вирішили змінити свою риторику, запропонувавши укласти союзний договір. Так, 12 грудня 1805 року між Пруссією та Францією був укладений Шенбруннський союзний договір за пунктами якого право на Ганновер гарантувалось Пруссії. Ця подія означала розвал третьої антифранцузької коаліції.

Під тиском Наполеона у серпні 1806 року Франц II зрікся престолу. Ця подія ознаменувала розпад Священної Римської імперії німецької нації. У тому ж році Бонапарт, об'єднав південнонімецькі держави у Рейнський союз, який сам і очолив¹⁰².

¹⁰¹ Історія На Карті. Наполеон Бонапарт: перемога за перемогою [Video]. Youtube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=fCnVWLkcm_Q (дата звернення: 05.09.2024).

¹⁰² *Dwyer, Philip*. Citizen Emperor: Napoleon in Power. New Haven: Yale University Press, 2013. PP. 130–141.

В кінці 1806 – на початку 1807 року над імперією Наполеона починали збиратись хмари. Найбільші монархи Європи, не змирившись зі своїми попередніми поразками, сформували четверту антифранцузьку коаліцію до якої знову ж таки увійшла Британія, Саксонія та Пруссія, Росія та Швеція. Підготовку союзників до майбутньої війни фінансували британські владні кола, які були занепокоєні стрімким зростанням могутності Наполеона¹⁰³.

Пруський король Фрідріх Вільгельм III самовпевнено оголосив Наполеону ультиматум, в якому вимагав розпуску Рейнського союзу та виведення всіх французьких військових сил з Німеччини. Після цього війна стала неминучою. Першою жертвою військової міці Наполеона стала Пруссія, війська якої він розгромив у двох боях під Іною та Ауерштедтом. Незадовго після того, французька армія увійшла до Берліну.

Наполеон, втративши сподівання на завоювання територій Британії, спробував ослабити її економічний стан. 1806 року французький імператор підписав декрет про введення континентальної блокади Великої Британії. Її метою було недопущення торгівлі країн сухопутної Європи з Британськими островами.

Після цього, Наполеон окупував Західну Пруссію і вирушив на зустріч об'єднаним силам Пруської та Російської армії, де завдав низки локаційних поразок цим військам. В результаті цих протистоянь, жодна зі сторін не отримала значної переваги. Втративши при цьому велику кількість людських ресурсів. Остаточну крапку в цій кампанії Наполеон поставив в боях під Фрідландом, розбивши великочисельну російську армію.

Ці поразки військ антифранцузької коаліції призвели до підписання Тільзитського мирного договору у 1807 році¹⁰⁴. Згідно документу, Росія та Пруссія визнавали всі завоювання Наполеона. Пруссія втрачала більшу частину своїх територій більшу частину армії та мала сплачувати 100 млн.

¹⁰³ Історія На Карті. Наполеон Бонапарт: перемога за перемогою [Video]. Youtube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=fCnVWLkcm_Q (дата звернення: 05.09.2024).

¹⁰⁴ *Копійка В. В.* Тільзитські мирні договори 1807 // Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / ред. кол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т. 2 : М – Я. 812 с.

франків. До того ж, з польських земель Пруссії мало утворитися герцогство Варшавське, яке ставало черговою залежною та союзною для Наполеона державою. Хоч країна і була створена як васальна держава, але поляки мали надію, що з часом зможуть повернути колишні кордони та статус. Зі свого боку Російська імперія забор'язувалась стати союзником Франції, приєднавшись до континентальної блокади та розірвавши таким чином свої союзницькі відносини з Британією. Проте через двостороннє недотримання умов миру, союз між Росією та Францією, протримався недовго і через п'ять років переріс у відкритий конфлікт і війну.

У 1807 році розгорається новий конфлікт між Францією та коаліцією Великої Британії, Португалії та Іспанії над Піренейським півостровом. Причиною походу французьких військ на португальців, була підтримка останніх Великої Британії, головного ворога французів. За підтримки Іспанського королівства війська Бонапарта ганебно розгромили та повністю окупували території континентальної Португалії та здобули Лісабон.

У 1808 році Бонапарт завоював Іспанію, посадивши на іспанський трон свого брата Жозефа. Проте у зв'язку з поширенням діяльності іспанських партизанів проти французької окупації, повністю підкорити країну Наполеону не вдавалося.

Війна п'ятої антифранцузької коаліції у 1809 році стала найкоротшою з усіх наполеонівських воєн. Австрійський уряд, залучившись підтримкою Британії, яка все ще була залучена до війни на Піренейському півострові, були готові битися з наполеонівською армією¹⁰⁵. Проте французи завдали розгромної поразки австрійським військам 5 липня 1809 року під Ваграмом¹⁰⁶. У жовтні того ж року між французами та австрійцями був укладений Шенбрунський мирний договір за яким Австрія мала приєднатися до континентальної блокади Англії та втрачала велику частину своїх територій та вихід до Адріатичного моря.

¹⁰⁵ *Кривошеєв О. В.* Наполеонівські війни та європейські перетворення. К., 2009. С. 112–156.

¹⁰⁶ Там само. С. 140–149.

На початку 1811 року французька імперія досягла апогею своєї могутності та влади. І саме в цей час прочали з'являтися перші ознаки кризи: на німецьких землях почалися повстання, що явно свідчили про незадоволення провадженою наполеонівською політикою. Армія була виснажена чисельними бойовими баталіями., але французький імператор не збирався зупинитися і у 1812 році розпочав вторгнення до Російської імперії. Бонапарт був невдоволений недотриманням Олександра I домовленостей згідно Тільзітського мирного договору. Наполеон вважав, що Росія підтримувала континентальну блокаду лише формально, оскільки це не було вигідно для економічного стану країни. Уряд Російської імперії зі свого боку вважав небезпечними для себе домовленості між Францією та Австрією 1809 року в якому існував пункт про вилучення Західної Галичини зі складу Австрії та приєднання її до Варшавського герцогства. Росія розуміла, що така ситуація може повернутися проти них, оскільки Західна Галичина могла служити потенційним плацдармом для французького вторгнення¹⁰⁷.

Бонапарт розпочав відкриту підготовку до війни з Росією. Він розраховував, що ця перемога допоможе йому врешті перемогти свого головного суперника – Англію. Перед походом на Росію, Наполеон зібрав під французьким прапором майже всі європейські країни, включаючи Австрію і Пруссію¹⁰⁸ та розпочав свій наступ.

Спроби французького імператора розбити російські війська були марними. Об'єднавши свої сили біля Смоленська, дві російські армії дали бій французькій навалі, але з тактичних міркувань відступили до Москви. На Бородінському полі російська армія під командуванням Михайла Кутузова не змогла втримати напору французів і здала Москву. Бонапартові війська

¹⁰⁷ *Ададуров В.* Наполеон і Галичина: встановлення французького тимчасового протекторату в 1809 році // Вісник Львівського університету. Серія історична. Випуск 34. Львів, 1999. С. 449-465.

¹⁰⁸ *Ададуров В. В.* Проекти французького командування стосовно південно-західних земель Російської імперії під час підготовчого та наступального етапів воєнної кампанії 1812 року // Вісник Львівського університету. Серія «Історія», 2010. Випуск 45. С. 127–167.

захипили безлюдне місто, але не змогли використати це у тиску на російського імператора. Ускладнили становище французів і пожежі, що розпочалися у Москві, і тиск у тилу партизанів. Тому Бонапарту довелося відступити та залишити місто, рітуючись втечею у Польщу.

Військова кампанія завершилася для Наполеона катастрофою: в умовах суворої зими майже вся французька армія була знищена від ударів російських військ та партизанів. Поразка Наполеона у війні 1812 р. Дала початок завершенню епихо наполеонівської імперії.

Бонапарту вдалося повернутися до Франції, але зупинити наступавстро-прусько-російських військ французька армія вже була не здатна. У жовтні 1813 року Наполеон був розгромлений у битві з силами шостих анфранцузьких коаліційних військ під Лейпцигом.

На початку 1814 року союзні армії вже були на території Франції і наприкінці жовтня увійшли до Парижу. Наполеон був вимушений зректися престолу та відправитися у заслання на острів Ельба.

Бонапарт не бажав миритися з таким становищем і у березні 1815 року втік з Ельби. Протягом періоду, який називають «Сто днів Наполеона», колишній імператор намагався взяти реванш та повернути своє становище. Проте антифранцузька коаліція була тепер сильнішою. Так, 18 червня 1815 року у битві під Ватерлоу наполеонова армія була розгромлена. Ця поразка завершила епоху наполеонівських війн та наполеонівську еру в європейській історії¹⁰⁹.

Тепер майбутнє Європи визначали учасники Віденського конгресу (1814–1815 рр.) – першого міжнародного з’їзду, на якому були присутні представники усіх великих європейських країн (включно з монархами) окрім Туреччини. Найбільший вплив тут звісно мали представники держав-переможців – Австрія, Росія, Пруссія та Велика Британія. Конгрес мав на

¹⁰⁹ Печенюк І. С., Пилявець Р. І. Битва під Ватерлоо // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Битва_під_Ватерлоо (дата звернення: 29.09.2024).

меті вирішення декількох ключових питань: відновлення династій, визначити нові кордони Франції та розподілити території між великими державами.

У червні 1815 року був підписаний кінцевий акт Віденського конгресу, положення якого визначили новий територіальний переділ у Європі, таким чином встановивши новий баланс сил на міжнародній арені після завершення наполеонівських війн, що сприяло стабілізації європейської ситуації шляхом відновлення монархії на вступ Четверного союзу та Священної ліги¹¹⁰. Відповідно до рішень Віденського конгресу Францію було повернуто до кордонів 1792 р.; замість ліквідованої Наполеоном Священної Римської імперії німецької нації було створено Німецький союз під головуванням Австрії; відновлено довоєнний устрій Італії, внаслідок чого Австрія здобула переважний вплив на італійські справи; до Росії відійшла переважна частина створеного Наполеоном герцогства Варшавського, за нею була закріплена і Фінляндія; Норвегію, яка до того належала союзниці Наполеона – Данії, було передано Швеції; проголошено «вічний нейтралітет» Швейцарії; Бельгію і Голландію було об'єднано у Нідерландське королівство, яке разом з Пруссією та Австрією повинно було стати противагою Франції.

Таким чином, тривалий період наполеонівських війн, що Європу, завершився поразкою для Наполеона. Однак ця доба не минула без наслідків для континенту. Європейське суспільство докорінно змінилося. Залишки «старого порядку» в Західній та Центральній Європі значно послабилися. Одночасно із цим зазнала провалу спроба Наполеона повністю підкорити Європу. Наполеонівські війни дали поштовх для розвитку на континенті національної ідеї, особливо в Німеччині та Італії. Гасла Великої французької революції кінця XVIII ст., які поширювалися в цей період Європою, сприяли формуванню в її країнах національного громадянського суспільства.

¹¹⁰ Циватий В. Віденський конгрес 1814–1815 рр.: інституціональний вердикт європейського політико-дипломатичного та суспільно-історичного розвитку // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвід. зб. наук. праць. 2016. Випуск 25. С. 229–246.

Наполеонівські війни мали глибокі та всеосяжні наслідки для Європи та світу. Вони змінили політичну карту Європи, змінили соціальні структури, дали початок національним рухам та сприяли модернізації економік. Наполеон, незважаючи на його поразку, став символом нової епохи та залишив незабутній слід в історії. Його амбіції та завоювання, хоча й завершилися поразкою, створили умови для переходу Європи до сучасної епохи, заснованої на національних державах, правових нормах та ідеях свободи й рівності. Вплив Наполеонівських війн простежується навіть у полі сучасної європейської політики та міжнародних відносинах, оскільки вони показали, як баланс сил і співпраця між державами може стати основною стабільністю та безпекою на континенті.

РОЗДІЛ 3

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В КОНТЕКСТІ НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН

3.1. Наполеон і українська національна ідея

Становище українських територій на початку ХІХ століття було визначено як геополітично, так і соціально: більшість її територій перебувала під контролем Російської імперії, інша ж частина – підпорядковувалась Австрійській імперії, яка була ослаблена наполеонівськими війнами. Обидві імперії жорстко придушували будь-які спроби до самостійності.

Через небажання російського імператора Олександра І визнати титул Наполеона як імператора відносини між Францією і Росією поступово загострювались. Це відкрите непорозуміння перетворилося на привід для поглиблення конфлікту та спонукало обидві держави активно планувати майбутні воєнні кампанії одна проти одної. З огляду на стратегічне розташування України та її участь у військових діях кожна зі сторін намагалася застосувати своє бачення щодо ролі українських земель і населення в ймовірному збройному протистоянні.

Хоча головна увага Наполеона в його військових планах була зосереджена на підготовці наступу на Москву, він все ж не ігнорував південний напрямок¹¹¹. Французька сторона не лише стежила за політичною ситуацією в Росії, а й за процесами, що відбувалися в Україні. Наполеонівський уряд вбачав можливість укріплення своїх позицій через підтримку настроїв серед українців і, таким чином можливості, залучення їх на свій бік у разі війни з Росією. У випадку початку бойових дій Париж

¹¹¹ *Захарчук О. М.* Зовнішня політика та дипломатія Наполеона Бонапарта в роботах сучасних вітчизняних істориків // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2016. Випуск 1. С. 23–29.

розглядав українців як наявних союзників, які могли сприяти дестабілізації Росії, відстоюючи власні національні інтереси. Ці плани не були лише теоретичними – Франція навіть мала своїх агентів на українських землях, які діяли підпільно. Регіон Наддніпрянщини з потужним Києвом, що мав значну фортифікаційну міць, викликав у нього особливу зацікавленість¹¹². Наполеон розумів, що ця територія може стати значним переважаючим фактором у майбутньому театрі воєнних дій. На його думку, саме з цієї території створювався ризик ймовірності раптових флангових ударів з боку царської армії, що могло б серйозно ускладнити просування французьких військ у центральних напрямках. Це спонукало Наполеона до створення стратегічних планів, які могли б запобігти несподіваним атакам росіян.

У 1804 році французький військовий аташе в Петербурзі, Бургуен, отримав від Наполеона доручення підготувати детальний звіт про Україну. Виконуючи це завдання, він створив масштабний аналітичний документ на майже сотню сторінок, що згодом набув форми глибокого трактату. В економічному розділі звіту Бургуен описав багаті природні ресурси та господарство українських земель, особливо наголошуючи на можливості вигідного ведення торгівельних відносин між Францією та Україною. В історичному розділі Бургуен приділив увагу минулому, а саме долі українського козацтва, яке завжди прагнуло до свободи та самостійності. Він підкреслював, що ліквідація Запорозької Січі російською владою символізувала «знесення української свободи назавжди»¹¹³, що створило напруження у відносинах між Україною та Російською імперією, і, як вважав аташе, це могло б стати в пригоді для планів Франції.

Водночас французька дипломатія приділяла значну увагу Задунайській Січі. У 1805 році французький дивізійний генерал Орас Себастьяні де ла Парта, здійснив поїздку по територіях, де проживали запорізькі козаки,

¹¹² *Захарчук О. М.* Сучасна українська історіографія про ставлення Наполеона I до південно-західних окраїн Російської імперії в 1812 р. // *Український історичний журнал.* 2014. № 1. С. 169-187.

¹¹³ *Гуржій О., Ресент О., Палій А.* Війна 1812 року: український контекст. К.: Ін-т історії України, 2012. С. 9.

зокрема відвідав таке місто, як Констанца, Браїлов та Галац¹¹⁴. Під час цього візиту де ла Порта зустрівся з делегацією задунайців, вислухавши їхні запити та сподівання, а також запевнивши їх у підтримці з боку Франції. Він пообіцяв повернути їх колишні землі та відновити традиційні права і вольності, втрачені знищення Запорозької Січі. Ця зустріч була частиною вищої стратегії Наполеона, яка мала на меті використати українських козацьких сил для послаблення позицій Російської імперії в регіонах.

Однак, ще раніше, 6 грудня 1804 року, французький агент¹¹⁵, який працював у Бухаресті, рекомендував своєму керівництву встановити контакти з представниками козацьких громад. Йшлося про приблизно 3 тисячі козаків, які після знищення Запорозької Січі були змушені переселитись на Дунай. Тут, за фінансової підтримки волосного господаря, вони продовжували підтримувати свою «знамениту кінноту», отримуючи по 8 піастрів на її забезпечення. Агент наголошував на важливості цих контактів, радячи французькому керівництву «цих людей не треба втратити з нашого обрію»¹¹⁶.

Розглядаючи та аналізуючи соціальний аспект питання, хочемо відзначити, що в Парижі розраховували на підтримку різних прошарків місцевого населення у боротьбі проти царської Росії та її союзників. Французькі політичні кола сподівалися залучити до своїх планів нащадків козаків і козацької старшини, які, у свідомості оточення Наполеона, плекати надії на відновлення автономії, втрачених колись привілеїв і власного політичного впливу¹¹⁷. В одному з французьких документів, запорожців описували як людей витривалих та сильних, які готові підняти прапор повстання проти Москви. Цю рішучість і силу волі українських козаків

¹¹⁴ Там само.

¹¹⁵ *Скрипник А. Ю.* Розвідувально-диверсійні заходи наполеонівської агентури в південно-західних губерніях Російської імперії (1806–1814 рр.) // Український історичний журнал. 2015. № 5. С. 103–111.

¹¹⁶ *Гуржій О., Реснт О., Палій А.* Війна 1812 року: український контекст. С. 10.

¹¹⁷ *Ададуров В.* Українське козацтво в уяві французького уряду доби Наполеона I // Україна в Центрально-Східній Європі: Зб. наук. пр. К.: Інститут історії України НАН України, 2006. Випуск 6. С. 391–419.

сприймали як іскру, яка здатна розпалити полум'я повстання, що пошириться по всій території імперії до боротьби з іншими національними угрупованнями, незадоволеними самодержавною владою.

Ще одна верства населення, на підтримку якої особливо розраховував французький уряд, складалася з кріпосних селян. Наполеон мав намір звільнити їх від кріпацтва, як це зробив і в інших захоплених країнах, де його європейські реформи здобули підтримку населення¹¹⁸. Наприклад, 2 лютого 1807 року харківський губернатор довів до відома Сенату, що французькі агітатори активно поширюють серед селян чутки про те, що з приходом французів простому народові не буде завдано жодної шкоди, а навпаки — селяни отримують омріяну свободу, що як наслідок викликало певні побоювання у царської адміністрації.

Проте, напередодні вторгнення в Росію Наполеон, проаналізувавши досвід повстання під керівництвом Омеляна Пугачова, змінив свої плани. Він дійшов до важливого висновку: в умовах, де значна частина населення готова до жорстоких заходів, військова кампанія може обернутися масовими репресіями, що лише посилять спротив і ускладнить завдання завоювання. Тож, Наполеон змістив свій акцент уваги на кримських татар, які мали сильні патріотичні почуття і важко переносили російське панування. Він розраховував, що ці народи могли б підтримати його дії або хоча б виявити нелояльність до Росії, підриваючи її внутрішню стабільність¹¹⁹.

Погляди Наполеона на так зване «українське питання» змінювалось. Коли після успішних війн проти Австрії та Пруссії в 1807 році французькі війська зайшли на території Польщі, питання впливу на Україну стало для Наполеона більш актуальним. Франція не мала наміру віддавати землі під

¹¹⁸ *Захарчук О. М.* Україна в планах Наполеона Бонапарта // Київська старовина. 1995. № 3. С. 73–78.

¹¹⁹ *Захарчук О. М.* Наполеонознавство у дослідженні українських вчених // Українська історична наука на шляху творчого поступу: матеріали III Міжнар. конгр. укр. вчен., 17–19 травня 2006 р. Луцьк: РВВ «Вежа», 2008. Т. 3. С. 485–492.

управління польської влади¹²⁰, вбачаючи в цьому регіоні свого союзника у протистоянні з Російською імперією. Одним із прибічників Наполеона, який активно займався цим питанням, був державний діяч та дипломат Шарль Моріс де Талейран.

У 1810 році Наполеон почав таємно зосереджувати свої війська біля прикордонних територій Росії, розташовуючи їх у стратегічних точках, які були під контролем Франції за умовами Тільзіцького світу. Завдяки цьому договору французькі гарнізони отримали доступ до ключових пруських фортець, зокрема Штандау, Штеттіна, Кенігсберга, що дозволило Наполеону значно спростити розгортання армії на сході¹²¹. У цей же період у Парижі втілювався план створення на території Польщі так званого Герцогства Варшавського, яке мало стати бар'єром для Росії, Австрії й Пруссії. Новому герцогству була надана Конституція і Кодекс Наполеона, відповідно до яких проводилися соціальні реформи: скасувалась кріпосна залежність селян і ті здобували особисту свободу. Проте, звільнені селяни не отримували власної землі – вона залишилася в руках поміщиків, що обмежувало фактичні можливості селян користуватися своєю новонабутою свободою.

У 1810 році, коли військові та політичні кола Французької імперії почало активно обговорювати можливий основний напрямок і театр бойових дій у майбутній війні проти імператора Олександра I, виникло кілька стратегічних планів щодо організації цієї кампанії. Кожен із запропонованих варіантів розглядався як спосіб досягти максимальних успіхів у конфлікті з Росією. Один із запропонованих планів, окрім інших цілей, включав відокремлення українських і литовських губерній від Російської імперії, що мало послабити вплив династії Романових у регіоні. Також планувалося реорганізувати Польщу і захопити Київ як важливий політичний і

¹²⁰ *Наврот Даріуш*. Наполеон Бонапарт і відбудова Польської держави // Український історичний огляд. Львів: Україна, 2022. Випуск 1. С. 19–38.

¹²¹ *Наджафов І*. Уявлення про Східну Європу в мемуарах французьких військовослужбовців та політичних діячів наполеонівських війн // ІНТЕРМАРУМ: історія, політика, культура. 2023. Випуск 12. С. 32–50.

стратегічний центр¹²². Французька армія мала закріпитися на лінії «Двіна – Дніпро», що створювало потужний оборонний рубіж для подальшого просування на Москву. Наполеон відкрито висловив свої імпераалістичні амбіції: «Через п'ять років я стану володарем світу. Росія – остання перешкода, але я її знищу!»¹²³

Плануючи війну проти Росії, Наполеон розглядав Україну не лише як важливий стратегічний плацдарм для розгортання військових дій, але і як багате джерело продовольства для своєї армії. Він вбачав в українських землях можливість забезпечити своє військо необхідними продуктами харчування на тривалий час, що значно полегшило логістику та підвищило стійкість його військової кампанії. Наполеон також сподівався, що українське населення зможе поставити для його армії 50 тисяч коней, більшість для маневровості та швидкості пересування війська. У 1812 році найближче оточення Наполеона планувало набрати до 60 тисяч легких кіннотників з місцевих українських жителів. З цієї кількості близько 10 тисяч малих служити в складі французької армії, виконуючи важливі завдання, такі як розвідка, здійснення швидких атак, а також охорона авангардів¹²⁴. Ці підрозділи мали стати ключовими для підтримки мобільності та ефективності французьких військ під час кампанії, що суттєво зміцнила б позицію Бонапарта у війні проти Росії¹²⁵.

У контексті стратегічних планів Наполеона щодо підкорення Російської імперії одним із важливих аспектів була ідея повного відсторонення Росії від Чорного моря, зменшити таким чином її вплив на важливу географічну зону. У цьому контексті стратегія Наполеона передбачала створення двох нових маріонеткових держав – «наполеонід», які мали б залежати від Франції. Створення маріонеткових держав дозволило б

¹²² *Захарчук О. М.* Наполеон Бонапарт та українське суспільство: історичні документи в інтерпретаціях дослідників // *Український історичний журнал*. 2015. № 2. С. 216-236.

¹²³ *Гуржій О., Реєнт О., Палій А.* Війна 1812 року: український контекст. С. 31.

¹²⁴ Там само.

¹²⁵ *Гербільський Г. Ю.* Участь українського народу у Вітчизняній війні 1812 р. // *Український історичний журнал*. 1962. № 5. С. 24-34.

Наполеону мати більший контроль над геополітичними масивами територій та зменшити активність військ Росії на південь від її кордонів. Ці держави стали б буферними зонами, які забезпечували французьким інтересам більшу безпеку та маневреність у разі розгорання війни в майбутньому.

Один із планів передбачав створення двох великих стратегічних зон, кожна з яких мала охоплювати певну територію:

- перша зона включала Чернігівську та Полтавську області,
- друга – регіони Подніпров'я, включно з Катеринославщиною, Херсонщиною, Таврією та Кримом, а також долину, що простягалася від річки Донець до Дону¹²⁶.

Таким чином, берегова лінія Азовського та Чорного морів стала б південним кордоном, що розмежовував цю територію, і слугувала природним бар'єром для можливих військових баталій.

Козаки та кримські татари повинні були стати частиною населення новостворених держав, отримавши значні привілеї автономії. Їхні представники, які мали особливе становище та історичні права, займали важливе місце в цих нових утвореннях. Кожна з таких держав мала керуватися вождем, обраним для цієї ролі, який у своїх діях керувався Конституцією, що свою чергу відповідла звичаям народів. Іншу частину територій України, що не увійшли до складу «наполеонід», планувалося поділити на дві частини: Правобережжя мало бути приєднане до Великого Герцогства Варшавського, яке тоді перебувало під французьким впливом. Галичина та Волинь, у свій час, мали бути передані Австрії, що мала отримати цю територію як нагороду для своєї підтримки в боротьбі з Росією. Такий поділ мав на меті зміцнити союзників Наполеона та забезпечити стратегічні інтереси Франції в Центрально-Східній Європі¹²⁷.

¹²⁶ *Ададуров В.* «Наполеоніда» на Сході Європи: уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо Південно-Західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2007. 560 с.

¹²⁷ *Борщак І.* Наполеон і Україна. З невідомих документів і тогочасними ілюстраціями / передмова Е. Дріо. Львів: Б-ка «Діло», 1937. 129 с.

Як підсумок, хочемо зазначити, що Наполеон розглядав Україну лише як інструмент для реалізації своїх далекосяжних геополітичних планів. Головним завданням його політики було затвердження домінування Франції в Європі, а для досягнення цієї мети Україна повинна була виконати кілька стратегічно важливих функцій. По перше, Наполеон прагнув відокремити Україну від Російської імперії, перетворивши її на військового союзника Франції. По-друге, Україна мала стати економічним партнером Французької імперії, відкривши свої ринки для французьких товарів і, водночас, забезпечуючи поставки власної продукції для підтримки французької економіки¹²⁸. Таким чином, Україна, на думку Наполеона, могла стати кількома елементами в механізмі досягнення стабільного економічного і політичного домінування Франції в європейському просторі.

Наполеон захоплювався та розглядав українське питання, здобувши нові знання про козацьку націю, її традиції та прагнення свободи і незалежності. Ця думка заклала у Бонапарта сподівання, що під час його війни проти Росії Україна могла стати його союзником, а її волелюбний дух та бажання автономії могли сприяти підтримці французької кампанії. Відтак, українці розглядалися Наполеоном як виявлена сила, здатна допомогти Франції у відстоюванні її геополітичних інтересів у боротьбі за європейське домінування.

3.2. Політичні настрої та рухи на українських землях під час війни

Передумови війни 1812 року беруть своє коріння в подіях кінця XVIII ст. Французька революція 1789–1794 рр. Поставила під удар існування монархічних режимів у Європі¹²⁹, і багато консервативних держав, зокрема

¹²⁸ Кудряченко А. И. Украина в планах Наполеона в войне 1812 года // Вітчизняна війна 1812 року в контексті поступу всесвітньої історії: збірник наукових праць. К., 2013. С. 11–12.

¹²⁹ Варварцев М. М., Мартинов А. Ю. Французька Революція 1789–1804 // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т–Я / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2013. 688 с.

Велика Британія та Росія, виступили проти революційних змін у Франції. Російська імперія, на чолі з Романовими, вважала себе захисницею консерватизму. У другій половині 1799 року Наполеон відкрив серію воєн, що тривали майже 12 років. Для їх ведення потрібні були значні зусилля з обох сторін конфлікту, зокрема й Росії, чії війська, включно з українцями, боролися з Наполеоном. Так, наприклад у поході Російської імперії проти Франції у 1799 році взяли участь Дніпровський і Український підрозділи. Генерал Микола Гудович прикривав тил армії Суворова у битві на Рейні, а полк його брата Василя Гундовича діяв під Цюрихом, де також служили українські солдати. У битвах взяли участь і гренадери Катеринославського полку серед яких були і українські солдати, а також мушкетери під керівництвом Петра Розумовського.

За даними деяких історичних джерел, під час підготовки до вторгнення в Росію Наполеон підтримував контакти з українськими та польськими національно-орієнтованими діячами, хоча конкретні результати цих переговорів залишаються дискусійними серед істориків¹³⁰.

Росія заздалегідь знала про наміри Наполеона щодо вторгнення на свої території, що дало можливість російському керівництву побудувати свою військову тактику. Дізнавшись про напад, Олександр I 15 червня 1812 року підписав Маніфест про оголошення війни¹³¹ і, хоча спочатку і очолив командування, та незабаром передав цю роль Барклаю-де-Толлі.

Від самого початку російсько-французької війни у військових діях на боці Російської імперії активну участь приймали і етнічні українці і жителі території сучасної України. Так, бузькі козаки з 12 по 30 червня проводили розвідку, охороняли комунікації й забезпечували зв'язок у районі Мінська, Бобруйська та Мозиря. Ізюмський, Маріупольський та Сумський гусарські полки перебували в ар'єргарді 1-ої армії, а, Київський та Чернігівський

¹³⁰ Захарчук О. М. Сучасна українська історіографія про ставлення Наполеона I до південно-західних окраїн Російської імперії в 1812 р. // Український історичний журнал. 2014. № 1. С. 169–187.

¹³¹ Гуржій О., Рєєнт О., Палій А. Війна 1812 року: український контекст. С. 34.

драгунські полки і Охтирський гусарський прикривали відхід 2-ої армії. У боях 27–28 червня вони розгромили дев'ять полків наполеонівського війська поблизу містечка Мир, за що отримали подяку від Багратіона. Також починається активне формування загонів народного опору проти Наполеона, першими з яких стали чотири полки Українського козачого війська в Київській та Подільській губерніях. І хоч у планах царських урядовців було завершити їх формування за два місяці, завдяки свідомості новобранців лише за 40 днів вони були кінцево утворені. Додатково було також створено ще п'ять кінних загонів «лісових козаків», до яких приєдналися лісничі та об'їзники Південно-Західного краю.

З 13 по 27 червня в Полтавській та Чернігівській губерніях було створено 15 іррегулярних частин (чисельністю 42 тисячі осіб, з яких 18 тисяч – вершників), а також почалося формування земського ополчення. Часто ополченці та козаки озброювалися та утримувалися за приватний кошт, через що уряд, за рекомендацією генерал-губернатора князя М. Рєпніна, знизив їм податки. Багато добровольців жертвували своїми статками, щоб іти на фронт.

Українське населення підтримувало царські війська і через забезпечення армії необхідними ресурсами. З кінця червня селяни доставляли на підводах продовольство, боєприпаси та спорядження з українських губерній до Мозиря, Бобруйська та Рогачова та, а звідти – на фронт. У Житомирі, Києві, та Сосниці були створені масштабні продовольчі бази, а до кінця грудня 1812 року з України надійшли значні обсяги продовольства та бойових коней¹³².

З початком бойових дій українці активно брали участь в обороні фортець. Зброя з київського арсеналу підтримувала дії ополчення та партизанів. А артилерійське спорядження Чернігівсько-полтавського об'єднаного ополчення генераллейтенанта М. Гудовича, використовувалося в

¹³² *Стеценко В.І.* Роль мирного населення України у відсічі ворожої навали у Вітчизняній війні 1812 року // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки: Збірник наукових праць. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015. № 2 (40). С. 69–75.

Бородінській битві та на тилових базах у Тарутино, а також допомагало укріплювати Тулу, Воронеж та Муром.

Бонапарт, в погоні за своїми імперіалістичними ідеями захопити Російську імперію, розумів, що для успіху, наполеонівську армію потрібно діяти в різних територіальних частинах країни. Для захоплення підросійської України французький імператор планував залучити османську армію, 20-тисячний Польсько-саксонський корпус і активізувати свою розвідку в південно-західних губерніях. Однак мирна угода Туреччини з Росією, підписана у Бухаресті та успіхи царських спецслужб у нейтралізації ворожої агентури ослабили ці плани. 22 липня союзні сили Наполеона почали наступ проти армії Тормасова, а 30–31 липня відбулися запеклі бої під Городечно, де саксонці прорвали оборону. Наприкінці липня французи пробилися до Чернігівської та Київської губернії, а в серпні – вересні 1812 року захопили Володимирський, Ковельський, Луцький і частину Дубенського повітів Волинської губернії, запровадивши жорсткий окупаційний режим.

Французьке вторгнення в Україну викликало хвилю обурення серед населення та спонукало його боротись з завойовниками. Народне ополчення, яке діяло окремо від регулярної армії, забезпечувалося місцевими громадами. Вони збирали кошти для закупівлі спорядження, яке включало кінське оснащення, мундири, кілька сорочок, пари чобіт, онучі, шапки, бурки, нагайки і пояси.

У Чернігові з козаків Чернігівського та Ніжинського полків створили Перший козачий полк¹³³ на чолі якого став полковник Семека. До полку доєдналися деякі міщани та дворяни. Останніх, згідно з імперськими правилами, зараховували здебільшого на офіцерські посади. Ті, хто раніше не служив, отримували перший офіцерський чин, а відставні військові зберігали свої звання. Свій перший бій полк прийняв вже у вересні 1812 року, коли, переправившись через Дніпро біля села Старе, козаки атакували і розгромили

¹³³ *Петренко Є. Д.* Козацькі українські кінні полки російської імперії 1812–1864 // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка – Ком / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2007. 528 с.

підрозділ 17-ї Польської піхотної дивізії генерала Яна-Генріка Домбровського, змусивши його відступити та відмовитися від своїх подальших наступальних панів. Після цього, за наказом Олександра I, полк залишавс дислокуватися в Чернігівській губернії з метою підтримки громадського порядку.

Із сформованими козацькими підрозділами утворилось також земське ополчення, для якого українське населення зібрало все необхідне військове спорядження, продовольство. На додачу, на утримання ополчення люди зібрали 9027 рублів, 13,5 пудів срібла та кілька кілограмів золота¹³⁴. Планувалося, що ополченські загони Чернігівської губернії, організацію яких доручили місцевому дворянству, мали стати другим ешеленом підтримки для царської армії та служитимуть охороною від можливих нападів ворога з боку Могильовської та Смоленської губерній, де тривали військові зіткнення.

Кожен ополченський піхотний полк мав складатися з 4 батальйонів, кожен з яких поділявся на 4 сотні по 150 ратників. Одним з найбільших утворень було Ніжинське ополчення на чолі з відставним підполковником Г. Левицьким, який очолював також Борзнянське ополчення. Загалом, під час війни з французькою навалою з української сторони виступило 68,9 тисяч військових, з яких 33,4 тисячі становили кінні загони.

Хочемо звернути увагу на те, що головним ініціатором утворення козацьких полків був Іван Петрович Котляревський¹³⁵ – видатний український письменник та драматург. Народжений у Полтаві, Котляревський був офіцером Сіверського карабінерного (1796–1808 рр.) і Псковського драгунського (1807–1808 рр.) полків, мав звання капітана та працював завідувачем Полтавського «Будинку виховання дітей бідних дворян» (1810–1812 рр.). На початку серпня 1812 року малоросійський генерал-губернатор князь Я. Лобанов-Ростовський доручив йому створити 5-

¹³⁴ Гуржій О., Реєнт О., Палій А. Війна 1812 року: український контекст. С. 43.

¹³⁵ Коваль М. В. Народне ополчення // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі – О / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с.

й козацький полк у містечку Горошин Хорольського повіту Полтавської губернії. 3 серпня Котляревський, прибувши на нову службу, за умови збереження полку як постійного козацького війська після війни, почав активний набір: до полку записалося 760 козаків зі своєю кіннотою. 2 вересня 5-й кінний полк повністю укомплектований вирушив з Горошина в напрямку до Калуги й Тули, а 6 вересня, передавши полк військовому керівництву, Котляревський повернувся до Полтави. За успішне виконання поставленого завдання він отримав чин майора, подяку від уряду і пам'ятну медаль.

Через часті випадки жорстокого поводження французьких солдатів до місцевих жителів, царські генерали активно працювали над тим, щоб посилювати ворожнечу до загарбників спряючи розвитку партизанського руху в тилу ворога¹³⁶. Наприклад, О. Тормасов у листі до М. Баркляя-де-Толлі від 27 серпня 1812 року описував ситуацію у Волинській губернії як вкрай розпачливу, оскільки край був розграбований австрійськими та саксонськими військами, тож місцевим жителям доводилось ховатися в лісах та на болотах, звідки вони нападали на транспортні колони, переривали шляхи постачання та захоплювали кур'єрів¹³⁷. Навіть австрійські офіцери визнали, що у волинських повітах почалося повстання: місцеві жителі завдали ворогу значних втрат, вивівши з ладу тисячі солдатів і офіцерів та знищивши чимало обозів із провізією. Ці події зруйнували сподівання Наполеона на підтримку з боку місцевого населення.

Більшість української шляхти також негативно поставилася до приходу Наполеона, не вірячи, що він може звільнити Україну. Їх лякала можливість революційних змін, які могли призвести до соціального терору та змінити суспільний лад. Українська еліта розраховувала знайти в межах Російської імперії силу, здатну захистити її спокій та привілеї.

¹³⁶ *Стеценко В. І.* Українці в партизанському русі та забезпеченні армії всім необхідним під час Вітчизняної війни 1812 р. // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць. Черкаси, 2009. С. 243-251.

¹³⁷ *Абаліхін Б. С.* Український народ у Вітчизняній війні 1812 року. Зб. документів. К.: Українське видавництво політичної літератури, 1948. 148 с.

Згідно з документами початку ХІХ століття, існувала певна група людей з різних соціальних верств, які з певними надіями чекали на прихід наполеонівських військ на терена України і привітно їх зустріли. Деякі місцеві поміщики перешкоджали формуванню антифранцузьких козацьких полків та земського ополчення, не відпускаючи до них своїх кріпаків. Вони пояснювали це бажанням уникнути занепаду своїх господарств через відтік робочої сили. Очевидно, такі опозиціонери сподівалися отримати особисті привілеї у разі перемоги ворога.

Існували також інші особи, готові надати непряму, але суттєву допомогу загарбникам у їхніх спробах завоювати українців. Один з таких випадків згадується в листі М. Милорадовича до О. Тормасова: «Землеміри тутешньої губернії – усі малоросіяни, у вірності їх сумніву не маю, крім одного – і то тільки тому, що навчався у Кременці (у ліцеї, заснованому польським діячем Тадеушем Чацьким – В.А.), тому тримаю його в Києві. Хоч усіх повітів карти, також і ті, що стосуються поштових доріг, зберігаються в архіві міста Києва, але при відступі військ дехто з-поміж тутешніх (польських) дворян не знехтує нагодою надати неприятелеві точні карти, які вони мали ще за часів Речі Посполитої»¹³⁸. Таким чином, йдеться про осіб, які могли співчувати польському суспільно-політичному руху й виступати проти царської політики.

Крім пасивного опору царській владі, в Україні тоді діяли й рішучіші противники самодержавства. Коли восени наполеонівські війська захопили кілька західних повітів Волинської губернії, місцеві прихильники автономії висловлювали відверту радість, сподіваючись, що прихід європейців принесе з собою Кодекс Наполеона, а Україна звільниться від кріпацтва. Ще під час кампанії 1806–1807 років дворянин Я. Могучовський Костянтиноградського повіту Полтавської губернії публічно висловлювався з побажання, щоб Бонапарт зруйнував Росію. А волинський діяч Чайковський навіть намагався

¹³⁸ Ададуrow В. В. Запорозький козак Твердовський проти Наполеона: відображення вірнопідданих настроїв малоросійського дворянства в україномовному памфлеті 1807 р. з Національного архіву Франції // Український історичний журнал. 2012. № 5. С. 180.

організувати козацьке повстання на підтримку Наполеона, який продовжував просуватися вглиб території Російської імперії¹³⁹.

Тим часом українські партизани стали важливою силою в тилу ворога. Вони поділялись на дві основні групи: армійську та селянську. Партизанський загін армійського типу, сформований за наказом М. Баркляя-де-Толлі в Смоленську, налічував 1300 солдатів і офіцерів. Цей загін здійснював розвідку, ліквідував фуражирів і мародерів та охороняв важливі шляхи. Для виконання розвідувальних і диверсійних операцій під час відступу до Бородіно Кутузов передав в розпорядження Д. Давидова 50 гусарів і 80 козаків. Армійські партизанські підрозділи, відомі як «партії», почали формуватись у Тарутино. Серед перших загонів були підрозділи під командуванням капітана Олександра Самойловича Фігнера, капітана Олександра Микитовича Сеславіна та полковника Миколи Даниловича Кудашева. До початку контрнаступу армії Російської імперії було створено 10 таких загонів.

Найбільш ефективною і професійно підготовленою партизанською частиною вважався загін Д. Давидова, сина бригадира часів Катерини II та двоюрідного брата генерала М. Раєвського. Д. Давидов, який був відважним відстоювачем Вітчизни, активно боровся з французами, завдаючи їм значних втрат. Його партизанські підрозділи знищували дрібні ворожі французькі загони, захоплюючи полонених, а також руйнували комунакаційну мережу французів. У своїй доповіді до генерала Коновніцина від 21 вересня Давидов описав успішне проведення операції, в результаті якої він разом з козаками 1-го Бузького полку та охтирськими гусарами атакував французький загін під

¹³⁹ *Ададуров В. В.* Діяльність французького командування щодо організації наступальної операції сьомого корпусу «Великої армії» у Волині під час війни 1812 р. // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету імені Л. Українки: 36. наук. праць. Луцьк, 2007. Випуск 12. С. 36-45.

Вязьмою, знищивши до 250 солдатів і захопивши 146 полонених, а також провізію та військовоє спорядження¹⁴⁰.

Між Семлево та Вязьмою, поблизу Юренево на головній дорозі 19 вересня знову з'являється Давидов з наміром звільнити 300 полонених і захопити артилерійський транспорт. Не проінформований щодо факту переміщення полонених, та розміщення замість них двох батальйонів 2-го Польського лінійного полку і Вестфальського батальйону, партизанський загін атакував супротивника, який був у чотири рази перевищував їх чисельність. Оскільки відступати вже не було можливості, загін Давидова прийняв бій, захопивши при цьому 142 рядових і 1 капітана. Проте понад сотні ворогів сховалися в селищі, влаштувавши оборону в дерев'яних спорудах і відмовились скласти зброю. Але з допомогою вогневої міці їх було знищено внаслідок чого було захоплено 72 пари волів, які пізніше були розподілені між російськими полками, а також зруйнували кілька млинів, що знаходилися в 2–4 верстах від основної дороги, куди ворог звозив молото для зерна.

Водночас, Д. Давидов намагався донести Коновніцу, що для того, щоб нанести ворогу серйозної шкоди він немає достатньої військової міці і тому просив додатково підсилити свій загін до 1000 військ. У своєму рапорті від 8 жовтня він повідомляв, що 2-ге відділення під командуванням ротмістра Чеченського напало на потужну охорону транспорту з 41 фурую, змусивши їх сховатися в лісі. Чеченський, на чолі з козаками з Бугського полку, атакував ворога, завдавши йому значних втрат. Частину людських сил противника захопили в полон, решта – загинули. 3-тє відділення під командуванням майора Храповицького зустріло ворожий транспорт з амуніцією, що добре охоронялась ворогами. Храповицький застосував хитрий військовий маневр, змусивши вважати козаків, що слідували за ним їх польською кавалерією, і атакував. Ворог, намагався відбитися і вів вогонь,

¹⁴⁰ *Стеценко В. І.* Українці в партизанському русі та забезпеченні армії всім необхідним під час Вітчизняної війни 1812 р. // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць. Черкаси, 2009. С. 244.

але російські та українські військові сили здолали опір, і після великих втрат більшість конвою потрапила в полон до російських і українських вояків. Загалом, у боях Давидов втратив 4 козаків убитими, 30 козаків і 8 гусарів були пораненими, з чисельності коней – 17 убитими і 53 пораненими¹⁴¹.

З описаних даних можна зробити висновок, що в боях вирішальну роль відіграли українці, оскільки їхні втрати були значно більшими за російські. Водночас, порівняно з втратами ворога, їхнє вміння вести театр бойових дій врятувало багато життів співвітчизників. Це доводить, що українські вояки мали великий бойовий досвід таким чином в позитивну сторону впливаючи на хід подій. На підстаці цього, командир партизанського загону звернувся до Коновніцина з проханням прискорити нагородження офіцерів, що служили під його командуванням, а також у письмовій формі визнати заслуги Бугського казачого полку. Він наголошував, що така міра спонукатиме до ще більшого прояву патріотизму серед військових, підвищуючи їхню відданість справі захисту Батьківщини.

На шляху від Боровська до Москви, паралельно з «давидовцями», діяла група, створена гвардійським капітаном О. Сеславіним 30 вересня. Вона складалася з 250 донських козаків під командуванням Гривцова та досвідченого 1-го ескадрону Сумського гусарського полку¹⁴². Всього за тиждень після створення, «сеславінці» вперше випробували себе в бою поблизу села Бекасово, зіткнувшись з французьким військом, що за чисельністю значно переважало. Проте така розстановка сил не завадила їм знищити близько 300 ворожих солдат, включаючи декілька офіцерів, полковника та генерала, пошкодити ворожі фури, знищити боєприпаси та переколоти коней. Після цього «сеславінці» повернулися на базу, де доповіли Кутузову про успішне виконання завдання, за що Сеславін отримав подяку, а його підлеглі були представлені до нагород. Кутузов, вражений результативністю загону, наказав посилити його двома ескадронами

¹⁴¹ *Гербільський Г.Ю.* Участь українського народу у Вітчизняній війні 1812 р. // Український історичний журнал. 1962. № 5. С. 24–34.

¹⁴² Там само. С. 29.

охтирських гусар і ротою 20-го Єгерського полку¹⁴³. Окрім цього, активно діяв і партизанський загін Фігнера, який, завдяки знанню кількох європейських мов, проникав у ворожий табір, збирав інформацію та влаштовував засідки, приносячи багаті трофеї. Також активно знищували супротивника «козацькі партизани» з Донського корпусу¹⁴⁴.

Також швидко почала формувалася велика кількість партизанських загонів, в ряди яких входили лише селяни і хоча й не завжди охоче, проте дворянство все ж певною мірою сприяло їх створенню. Поміщики вважали Бонапарта своїм головним ворогом, побоюючись впливу революційних ідей Франції та загрози скасування кріпацтва, проголошеного Наполеоном. Вони вважали французького завойовника його своїм головним ворогом, який мав бути знищений за всяку ціну.

Надаючи зброю простим людям для боротьби з Наполеоном, урядовці закликали до обережності в питанні обіцянок щодо майбутніх реформ. Вони попереджали, що в процесі мобілізації кріпаків уряд не має створювати ілюзій про можливі зміни в суспільному устрої. Члени Сенату неодноразово нагадували Олександрю I, що селяни тільки й чекають приводу для бунту.

В певному сенсі ці застереження були справедливими. Різке погіршення умов життя, зростання податків і повинностей, рекрутські набори разом із пропагандою на зразок «свобода» та «звільнення» створили у селян сподівання на поліпшення свого становища після перемоги над ворогом. В результаті цього в 1812 році в Росії почалися селянські заворушення, що охопили 32 губернії. Проте, в умовах війни, ці заворушення були жорстоко та миттєво придушені, однак проблема залучення широких народних верств

¹⁴³ *Гербільський Г. Ю.* Українські козацькі полки і українське ополчення в боях Вітчизняній війні 1812 року // Наукові записки Львівського державного університету імені Івана Франка. Серія історична. 1953. Т. XXV. Вип. 5. С. 90-111.

¹⁴⁴ *Гербільський Г. Ю.* Створення козацьких полків і ополчення на Україні в 1812 р. // Наукові записки Львівського державного університету імені Івана Франка. Серія історична. 1949. Т. XVII. Вип. 4. С. 41-58.

населення до боротьби з ворогом залишалася актуальною та потребувала ретельного підходу¹⁴⁵.

Очевидно, що саме для підтримки армії М. Барклай-де-Толлі, ще перебуваючи в Смоленську, доручив донському отаману М. Платову залучити мешканців навколишніх сіл і містечок до допомоги царській армії. Він також закликав селян Псковської та Калузької губерній допомагати визволяту батьківщину від французької навали. Після відступу росіян із Москви навколо неї сформувалися озброєні загони, що діяли за підтримки селян. Щоденне перебування французів у Москві оберталось для Бонапарта втратами великої чисельності солдатів і офіцерів, а також обозів зі зброєю та харчами. Селяни активно приєднувалися до загонів Сеславіна, озброювалися трофейною зброєю й підтримували бойові операції, так само сприяючи діям капітана Фігнера, який забезпечував їх захопленими у ворога амуніцією.

Селяни-українці також виховали талановитих організаторів і відданих учасників народного опору проти французів. Одним із таких героїв війни 1812 року був Єрмолай Васильович Четвертаков (Четвертак), родом із села Мефедівка в Чернігівській губернії. Будучи кріпаком, він був відправлений у солдати своїм поміщиком у 1804 році. Потрапивши до Київського драгунського полку, Четвертаков пройшов бойове загартування у війнах проти Франції у 1805–1807 та 1809 роках. Його досвід і рішучість зробили його одним із тих, хто став символом спротиву французькій агресії. З самого початку нападу наполеонівської армії на території Російської імперії, Єрмолай Четвертаков зарекомендував себе як відважний боєць у сутичках із ворожим ар'єргардом. Під час бою біля села Цареве-Займище 19 серпня 1812 року, він потрапив у полон, проте вже через чотири дні зумів утекти. Зібравши місцевих селян і створивши загін, він розпочав успішну боротьбу

¹⁴⁵ Некрасов П. А. Участь українського народу проти наполеонівської навали в 1812 році // Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова: Серія історичних наук. Одеса, 1956. Випуск. 5. С. 12–132.

проти французьких окупантів¹⁴⁶. Вже за місяць Четвертаков здобув перемогу над батальйоном ворога з двома гарматами, а до листопада звільнив весь Гжатський повіт від ворожих військ, що принесло йому славу справжнього народного героя.

Серед легендарних постатей тієї епохи вирізняється Федір Потапов, відомий також під ім'ям «Самусь». Свою службу він почав як рядовий у Єлисаветградському гусарському полку, але отримавши поранення в боях за Лубни, залишився відрізаним від основних сил. Незабаром Потапов організував партизанський загін, до лав якого долучились не тільки місцеві селян, а й 200 російських кіннотників, замаскованих у латах французьких кірасирів. Загін Самуся здійснював успішні набіги на ворогів та вступав у сутички з меншими підрозділами ворога. За весь час військових дій його загін знищив понад 3 тисячі французьких солдатів, що підкреслює вагому роль українських селян Наддніпрянщини у боротьбі з загарбниками та їх внесок у перемогу над армією Наполеона.

20 грудня 1812 року Російська імперія повністю позбулася іноземних військ на своїй території. Наполеонівська армія залишивши після себе на шляху від Смоленська до кордону безліч загиблих солдатів, втратила всю артилерію і майже всю кавалерію, таким чином фактично припинила своє існування. Для Франції та її союзників похід на Москву завершився ганебною поразкою та великими втратами¹⁴⁷.

Війна з Наполеоном продовжилася за межами Росії, і тисячі воїнів із Полтавщини, підтримані сімома козачими полками, відіграли важливу роль у звільненні Варшави, Кракова, Ченстохова, Дрездена, Гамбурга та інших міст Європи від французьких завойовників. Улітку союзні сили усвідомили, що дрібні сутички не зможуть Наполеона капітулювати, тому розробили масштабний план захоплення Дрездена, який на той період став ключовим опорним пунктом французької армії. Російські та українські партизанські

¹⁴⁶ Гербильський Г. Ю. Участь українського народу у Вітчизняній війні 1812 р. // Український історичний журнал. 1962. № 5. С. 24-34.

¹⁴⁷ Буцик А. К. Вітчизняна війна 1812 року і крах наполеонівської імперії. К., 1959. 80 с.

загони, які здебільшого склалися із професійних солдатів, першими взяли участь у боротьбі за місто, а 10 серпня до наступу приєдналося Богемське угруповання коаліції. Проте через нерішучість австрійського командувача та відсутність координації 14 серпня союзники були змушені відступити до Рудних гір.

У складі царської армії під час «Битви народів» під Лейпцигом важливу роль відіграли вісім козачих полків, серед яких особливо відзначився 1-й Український полк: в одному з військових зіткнень його бійці захопили кілька ворожих гармат і взяли в полон 150 французів. У цю битву своїх солдатів повів у наступ легендарний командир 27-ї дивізії, уродженець Наддніпрянщини Дмитро Неверовський.

Кінець 1813 року став вирішальним у війні, позбавивши Наполеона шансів на результативний опір. Уже 6 листопада війська під командуванням Баркляя-де-Толлі зайняли Франкфурт-на-Майні, а через три тижні генерал Жан Рапп капітулював і здав Данциг. На початку грудня, переслідуючи відступаючого ворога, російські війська перетнули Рейн і вступили до Франції.

Війська, сформовані з українців, були не лише свідками, а й активними учасниками падіння імперії Наполеона. Після повернення українських козачих полків додому наприкінці 1815 року з'ясувалося, що їхні втрати склали близько 30%: з 18 тисяч воїнів повернулися лише 12,5 тисяч¹⁴⁸.

Отже, аналіз матеріалу свідчить про те, що на українських землях відчулася неоднозначність політичних настроїв. З одного боку, значна частина українського суспільства (переважна еліта) підтримувала російську армію, сприймаючи її як захисника від агресії Наполеона. Російська імперія активно залучала формування козацького та військових сил, розташованих в Україні, для оборони своїх кордонів. З іншого боку, існували настрої, ворожі до Російської імперії, через тривале пригнічення української автономії.

¹⁴⁸ *Ісакова Н. П.* Українське козацтво у вітчизняній війні 1812 року. URL: www.sworld.com.ua/konfer35/713.pdf (дата звернення: 05.09.2024).

Історія гетьманату, козацьких повстань та бажання незалежності від російського впливу сприяли збереженню певних антиросійських настроїв, особливо серед тих, хто відчував несправедливість імперського режиму.

Отже, війна 1812 року сприяла активізації політичних настроїв та процесів на українських землях. Російська імперія прагнула об'єднати народи під гаслом боротьби з Наполеоном, але цей процес став стимулом для зростання національної свідомості серед українців. Антиросійські настрої серед селянства, розвиток української національної ідеї серед інтелігенції, а також вплив польського національно-визвольного руху стали факторами, що сприяли формуванню українського національно-визвольного руху¹⁴⁹.

Цей період став підґрунтям для подальшого становлення української національної ідеї та боротьби за політичні права. Незважаючи на те, що українські землі залишалися під контролем імперій, війна 1812 року показала українцям можливість звільнення від панування та заклала основи для майбутніх рухів за національне визволення.

3.3. Вплив війни на формування української національної ідентичності.

Початок українського національного відродження

Залучення українського народу до протидії французьким завайовникам, та їх участь в французько-російській війні 1812 року мало значний вплив на формування нової соціальної психології, адже на тлі боротьби за незалежність виникли сподівання на зміни в політичному та соціальному устрої. Проте ці надії не справдилися, адже люди зрозуміли, що царський уряд не мав наміру відновлювати автономію України та відновлювати права і привілеї, які були скасовані для старшини, козацтва та міщан. Не виправдались сподівання і селян на повернення втрачених земель та свободи, які царизм відібрав у попередні роки.

¹⁴⁹ Вітчизняна війна 1812 р. і Україна: Погляд крізь віки : Міжнародна науково-методична конференція, Київ, 5 грудня 2012 р. / відп. ред. В. А. Смолій; наук. ред. О. П. Реєнт. К.: Інститут історії України НАН, 2012. 106 с.

Це розчарування призвело до того, що серед української інтелігенції почали зароджуватися ідеї про необхідність боротьби за зміни в політичному устрої. Вони вважали, що майбутнє України може бути побудоване або на основі старих автономних прав, або за прикладом європейських країн, де вже давно існували демократичні інститути. Учасники російського закордонного походу 1813 року, побувавши в Європі, звернули увагу на переваги організації державної системи європейських форм правління, і прагнули використати цей досвід для покращення устрою своєї власної країни, висловлюючи готовність змінити політичний ландшафт в Україні відповідно до європейських стандартів¹⁵⁰. Під впливом цих подій в Україні починають формуватися таємні політичні товариства, на зразок європейських, прямим стимулом для яких стали настрої, які захопили російських офіцерів-дворян після перемоги над Наполеоном.

На початку XIX ст. сформувалися два різні підходи до порядків, запроваджених російською владою: «асиміляторський» (малороси) і «традиціоналістський» (автономісти)¹⁵¹. Прихильники першого вважали автономні ідеї застарілими та бачили імперію своєю Батьківщиною, працюючи на її благо, але водночас зберігали патріотичні почуття до «Малоросії». Автономісти ж захищали залишки традицій Гетьманщини, особливо українське судочинство та козацьке військо. Група під керівництвом Василя Капніста виступила найбільш радикально, намагаючись відновити гетьманські порядки за підтримки іноземних держав. Національне пробудження посилювалося під впливом Великої французької революції, ідеї

¹⁵⁰ *Борисенко В. Й.* Курс української історії: З найдавніших часів до XX століття. К.: Либідь 1998. 616 с.

¹⁵¹ *Стеценко В. І* Вплив війни 1812 року на свідомість українського суспільства // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Випуск 2. Ч. 4. С. 91.

свободи, рівності та братерства, які постійно проголошував Бонапарт та романтизму з його ідеєю народності та національної самобутності.¹⁵²

Романтики звеличували народ, його пісні, традиції, вважаючи це проявом національного духу. Вони відкинули зневажливе ставлення до народної культури як «нижчої», наголошуючи, що саме вона може надихати інтелектуалів на творчість. Особливу увагу романтизм приділяли слов'янським народам, які зберегли патріархальні риси, виділяючи при цьому українців. Німецький філософ Йоганн Гердер, батько романтизму, передбачав, що Україна стане «новою Грецією», пробудившись до нового життя¹⁵³.

Українські інтелектуали, ознайомлені з концепціями Гердера та європейських романтиків через російських і польських авторів, почали звертати увагу на унікальні риси своєї етнічної спільноти: фольклор, етнографію, мову, історію, літературу. Під впливом романтизму в Україні почали утворюватись таємні товариства, створені за прикладом масонських лож. У 1818–1819 рр. з'явилися такі ложі, як «З'єднані слов'яни» в Києві та «Любов до істини» в Полтаві. Потібні утворення виникли також в Кам'янці-Подільському, Житомирі та Одесі. Їхніми членами були відомі українські діячі, як-от Іван Котляревський, Василь Лукашевич і майбутні лідери декабристів Михайло Орлов та Павло Пестель. Хоча ці товариства утворились в Україні, вони не мали української національної спрямованості, а були частиною всеросійського опозиційного руху¹⁵⁴. Правобережні ложі, навпаки, об'єднували польську шляхту, яка прагнула відновити Польську державу. Згодом багато українських масонів приєдналися до декабристів, чия

¹⁵² *Явтушенко В., Бадєєва Л.* Вплив Вітчизняної війни 1812 року на формування української національної самосвідомості // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах.* Науковий збірник. Луцьк, 2012. Випуск 41. С. 4–5.

¹⁵³ *Борисенко В. Й.* Курс української історії... С. 332–333.

¹⁵⁴ *Верига В.* Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). Львів: Світ, 1996. С. 200.

діяльність була активною в Україні та Санкт-Петербурзі, де й відбулися відкриті виступи проти самодержавства¹⁵⁵.

У зв'язку з заборонаю царського уряду у 1822 році діяльності масонських лож, і їхніх членів почали переслідувати в Україні почали виникати таємні політичні гуртки. Одним із перших стало «Малоросійське Таємне товариство» під керівництвом В. Лукашевича, яке відповідно до своєї програми прагнуло від'єднати Україну від Росії та об'єднати її з відновленою Польщею. Наприкінці 1820-х у Ніжинській гімназії та Харківському університеті також з'являються таємні гуртки, що поширювали заборонені книги і критикували існуючий порядок¹⁵⁶.

На противагу Лівобережній Україні, на Правобережжі царський уряд не вживав заходів щодо глибшої інтеграції з Російською імперією. Влада фактично зберігала місцеві порядки, встановлені за часів Речі Посполитої, та залишала права й привілеї польській шляхті, багато з яких були нащадками українізованих родів, котрі прагнули відновлення Речі Посполитої в межах 1772 року.

У 1830–1840-х рр. Правобережна Україна стала ареною боротьби між російськими та польськими впливами. Обидві сторони були єдині в питанні запереченні права українського народу на незалежний розвиток.

Втрата надій на лібералізацію царської влади, скасування кріпацтва та зростання репресій після війни 1812–1814 рр. сприяли посиленню опозиційних настроїв у Росії, а також в Україні. Головну роль у цих процесах відігравали декабристи які створювали таємні політичні об'єднання, призначення яких було боротьба за скасування кріпацтва та ліквідацію самодержавства. Створені у 1816 році «Союз порятунку» в Петербурзі та в 1818 році «Союз благоденства» в Москві мали на меті встановити конституційне правління, повалити самодержавство та скасувати кріпацтво методом військового перевороту.

¹⁵⁵ Вітчизняна війна 1812 р. і Україна: Погляд крізь віки. С. 76–77.

¹⁵⁶ Гелей С. Консервативна течія в суспільно-політичній думці України XIX ст. Львів, 1996. С. 80.

У 1821 році декабристи реорганізувалися, заснувавши два осередки: Північне товариство в Петербурзі та Південне товариство в Тульчині, яке очолив полковник П. Пестель. До Південного товариства ввійшли офіцери з українських полків. Південне товариство було радикальнішим, прагнучи повалити самодержавство, тоді як Північне обмежувалося ідеєю конституційної монархії¹⁵⁷. Пестель склав так звану Конституцію – трактат «Руська правда», в якій виклав план дій після повалення царизму: всі народи Росії мали об'єднатись в централізовану республіку з однопалатним парламентом, кріпацтво скасовується, а всі громадяни стають перед законом рівними, приватна власність на землю залишається, але половина землі є громадською, доступною для заробітку¹⁵⁸.

У Новограді-Волинському у 1823 році братами Борисовими було засновано Товариство Об'єднаних Слов'ян – третю таємну організацію, яка було демократичним за Південне товариство. Проте це не стало на заваді їх у об'єднанні у 1825 році.

Після смерті царя Олександр I у грудні 1825 року настав період «міжцарювання». Північне товариство вирішило використати такий розвиток подій та 14 грудня 1825 року організувало повстання в Петербурзі. Проте через поспіх, та слабку підготовку солдатів, які вийшли на Сенатську площу, навіть не розуміючи мети своїх дій, населення її не підтримало. Царські війська оперативно розігнали повстанців, після чого розпочались масові арешти¹⁵⁹.

Невдача повстання в Петербурзі змусила лідерів Південного товариства пришвидчити свій виступ, до якого вони не були. Як наслідок П. Пестель був заарештований, а керівництво перейшло до С. Муравйова-Апостола. 28 грудня Муравйов-Апостол підняв Чернігівський полк, проте втративши час на пошуки союзників не рушив до Києва, оскільки їм на зустріч вже

¹⁵⁷ Григорук Н. Історія слов'янських народів. Східні слов'яни від кінця XVIII ст. до 1914 р. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. С. 223.

¹⁵⁸ Стеценко В. І. Вплив війни 1812 року на свідомість українського суспільства. С. 93.

¹⁵⁹ Шевчук В. П., Тараненко М. Г. Історія української державності. К., 1999. С. 305.

прямували урядові війська. Вже у першому бою Муравйова-Апостола тяжко поранили, а 900 солдатів здалися без бою. Лідерів повстання етапували до Петербурга для суду, де п'ятьох із них, серед яких Рилєєв, Каховський, Муравйов-Апостол, Бестужев-Рюмін та Пестель, стратили. Багато офіцерів було заслано на Кавказ і в Сибір, а солдатів було покарано та переведено в інші полки.

Головною причиною поразки декабристів в Україні була незрозумілість їхньої мети для народу. Однак декілька наступних поколінь вважали декабристів прикладом мужності, героїзму та відданості революційній справі вони стали символом мужності, самопожертви та відданості революційній справі, людьми, що по жертвували своїми привілеями задля прогресу суспільства¹⁶⁰.

На початку ХІХ ст. в українських землях активно розвивався процес українського національного відродження, що відбувався на тлі політичних рухів. Історики виділяють три етапи національних рухів Східної Європи: фольклорно-етнографічний, культурницький та політичний. На фольклорно-етнографічному етапі вчені збирали та вивчали документи, фольклорні та етнографічні матеріали для підтвердження самобутності народу. Культурницький етап зосереджувався на відродженні мови, зокрема її використання в літературі та освіті. Політичний етап відзначався організацією національних сил, створенням політичних організацій та боротьбою за національне визволення¹⁶¹.

Роботи дослідника українського фольклору М. Цертелева зертвали увагу багатьох українських письменників та діячів до народної поезії. А видані у 1827 та 1834 роках були видані збірки М. Максимовича «Малороссийские песни» і «Украинские народные песни», підготовлені М. Максимовичем, вплинули на творчість Т. Г. Шевченка.

¹⁶⁰ *Явтушенко В., Бадєєва Л.* Вплив Вітчизняної війни 1812 року на формування української національної самосвідомості. С. 6.

¹⁶¹ *Григорук Н.* Історія слов'янських народів. Східні слов'яни від кінця ХVІІІ ст. до 1914 р. С. 119–120.

У відкритому в 1805 році Харківському університеті, був помітно відчутний вплив романтизму. У 1820–1830-х рр. тут функціонував літературний гурток, що грав у важливу роль у розвитку нової української літератури. Ключовою постаттю гуртка був філолог І. Срезневський який у 1831 році він видав «Український альманах» – збірку народних пісень та оригінальних творів харківських поетів. А пізніше, з 1833 по 1838 рр. він також випустив шість випусків «Запорожской старины», ставши активним пропагандистом ідей слов'янської єдності¹⁶².

Війни дали поштовх для політичного та культурного самовираження українців, особливо представників української інтелігенції та освіченої знаті, яка почала відчувати потребу у збереженні національних цінностей. Значний вплив мала творчість Івана Котляревського, який ще до французько-російського конфлікту 1812 року написав свою знамениту «Енеїду». Цей твір став символом нового етапу української літератури, і хоча він був написаний у сатиричному стилі, він став одним із перших свідчень пробудження української ідентичності. Котляревський, як і інші українські інтелігенти, надихався ідеями збереження української мови та фольклору, що відповідало зростаючим національно-визвольним прагненням українського народу.

На тлі зусиль етнографів і літераторів, спрямованих на розширення знань про український світ, з'явилися перші історичні праці, такі як «История Малой России» Дмитра Бантиш-Каменського та «История Малороссии» Миколи Маркевича. Ці дослідження допомогли виокремити історичні корені та культурні відмінності української нації. Таким чином, збирання культурної спадщини сприяло формуванню нової української свідомості¹⁶³.

Поки в Європі поширювалися ідеї Великої французької революції, що поставили в центр ідею соціального та національного визволення, на континенті відзначався бурхливий процес політизації національно-визвольних рухів серед слов'янських народів. Вони прагнули до здобуття

¹⁶² Шевчук В. П., Тараненко М. Г. Історія української державності. С. 306.

¹⁶³ Кравченко В. В. Нариси з української історіографії епохи національного відродження. (друга половина XVIII – середина XIX ст.). Харків: Основа, 1996. 376 с.

політичної свободи, боротьби за незалежність та кращі умови життя. Водночас, у Російській імперії де царем був Микола I, жорстокий самодержавний режим активно переслідував будь-які прояви ліберальних ідей та вільнодумства. Самодержавний режим, який не терпів навіть натяків на опір, створював атмосферу страху і цензури: тисячі люди піддавалися арештам, висланню або катуванням. Ця політика сприяла створенню атмосфери страху, але водночас й зростанню протестних настроїв серед різних верств населення.

У таких реаліях в Києві на початку 1846 року виникла перша нелегальна українська політична організація – Кирило-Мефодіївське товариство. Це братство, назване на честь видатних слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія, певною мірою було наслідком розвитку ідей, що стали популярними в Європі під час наполеонівських війн. Братство, зокрема, виступало за ліквідацію кріпацтва, надання автономії для України в складі федеративного союзу слов'янських народів, що демонструє прагнення українців до свободи. Ідеї звільнення слов'янських народів від чужоземного гніту та їх об'єднання планували поширювати передусім через літературну та просвітницьку діяльність. Вони прагнули реформувати суспільство на основі християнських моральних принципів¹⁶⁴. Засновниками товариства стали полтавський вчитель Василь Білозерський, службовець канцелярії Київського генерал-губернаторства Микола Гулак та Микола Костомаров - професор Київського університету. У діяльності товариства також активно брали участь Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш та інші¹⁶⁵.

Діяльність Товариства була описана в історико-публіцистичному творі «Книга буття українського народу», у якому міститься 109 пунктів релігійно-навчального та історико-публіцистичного спрямування, що охоплюють події

¹⁶⁴ Гончарук П. С. Питання єднання та співробітництва народів у поглядах Кирило-Мефодіївців (До 125-річчя виникнення Кирило-Мефодіївського товариства) // Український історичний журнал. 1971. № 1. С. 74–83.

¹⁶⁵ Симоненко Р. Г. Кирило-Мефодіївське товариство, Україно-слов'янське товариство, Кирило-Мефодіївське братство // Енциклопедія історії України. К. : Наукова думка, 2007. Т. 4. С. 297–298.

світової та української історії¹⁶⁶. Праця розповідає про боротьбу українського козацтва за свободу, розвиток самодержавства в Росії, Французьку революцію, подвиг декабристів та поділи Польщі між імперіями¹⁶⁷. Кирило-мефодіївці вірили, що український народ має історичну місію очолити визвольний рух слов'ян. Крім програми, вони створили Статут¹⁶⁸, де визначили права, обов'язки та принципи рівноправності майбутньої федерації слов'янських республік.

Кирило-мефодіївці зосередили свої зусилля на науково-освітній діяльності. Вони збирали кошти для видання доступних книг, розробляли плани створення мережі початкових шкіл в Україні та працювали над підготовкою шкільних підручників.

Кирило-Мефодіївське товариство існувало трохи більше року. Навесні 1847 р. царська влада заарештувала 12 його членів і відправила до Петербурга, після чого всіх заслали до різних регіонів Російської імперії. Найсуворіше покарання отримав Т. Шевченко – його заслали на 10 років до Оренбурзьких степів із забороною писати й малювати через знайдені антицарські твори.

На жаль, ідеї Кирило-Мефодіївського товариства в той час залишилися на рівні утопічних поглядів, але вони заклали важливий фундамент для майбутніх національно-визвольних рухів. Товариство стало першим етапом на шляху розвитку українського національного руху, в якому взяли участь видатні діячі, зокрема Тарас Шевченко. Проте Товариство стало першим осередком української інтелігенції, який намагався перейти до політичної боротьби, розробивши програму національно-визвольного руху, що надихнула наступні покоління¹⁶⁹.

¹⁶⁶ Гончарук П. С. Питання історії в програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства. С. 52–63.

¹⁶⁷ Костомаров М. І. Закон Божий (Книга буття українського народу) = Закон Божий (Книга бытия украинского народа). К.: Либідь, 1991. 38 с.

¹⁶⁸ Симоненко Р. Г. Кирило-Мефодіївського Товариства Статут // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка – Ком / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2007. 528 с.

¹⁶⁹ Оршан Я. Розвиток української політичної думки за сто літ. Лондон, 1938. 55 с.

Тарас Шевченко (1814–1861 рр.) відіграв надзвичайну роль у становленні українського національно-визвольного руху. Народжений у сім'ї кріпака, він здобув свободу і освіту завдяки своєму таланту. Його поетична збірка «Кобзар» (1840 р.) стала основою української національної ідеї та українського руху. У своїй творчості Шевченко поєднав різні українські діалекти та елементи церковнослов'янської мови, закладаючи підвалини сучасної української літератури. Твори Шевченка, зокрема «Сон», «Кавказ» і «Заповіт», пробуджували національну свідомість і прагнення до незалежності. Він критикував російських імператорів за поневолення України, поєднуючи простолюдну і старшинську козацькі традиції, що робило його творчість зрозумілою для всіх верств суспільства. Заклики Шевченка до національного та соціального визволення стали основою ідеології майбутньої України, а його особиста доля створила потужний національний міф, який надихав покоління українських діячів¹⁷⁰.

Отже, проведений аналіз матеріалів свідчить, що наполеонівські війни та безпосередньо російсько-французька війна 1812 року відіграли значну роль у піднесенні та формуванні національної ідентичності та самосвідомості українського народу та стали одним із факторів, що зумовив початок національного відродження в Україні.

Українська інтелігенція, яка почала формуватися в цей період, усвідомила важливість збереження національних цінностей та об'єднання зусиль для захисту своєї ідентичності. Ідеї національного відродження, започатковані в цей час, знайшли своє продовження у подальших рухах та організаціях, які прагнули до відновлення автономії України, збереження мови, культури та традицій, що стало основою для українського національно-визвольного руху у XIX ст.

Разом з тим, із метою запобігання подальшій радикалізації суспільства влада, як правило, спиралася не на силу слова чи переконань, а зброї. Тому-то за наказом Миколи I, в ключових районах Росії, Польщі, Литви, Білорусі й

¹⁷⁰ *Ольхівський Б.* Вільний нарід. Варшава, 1937. 132 с.

України розмістили царські гарнізони. Водночас, настирливо проводилася й політика «суспільного замирення», згідно якої в усіх без винятку учбових закладах особлива увага зверталася на покращення «патріотичного» виховання, методики викладання Закону Божого, церковної історії та інших релігійних дисциплін, виконання учнями й студентами церковних відправ.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження на тему «Наполеонівські війни та українське питання в контексті європейської історії (1796–1815 рр.)» було розглянуто історичні передумови наполеонівських війн, їх контекст та хронологію. Також нами було досліджено та проаналізовано вплив цього періоду на українське суспільство та його національну ідентичність.. Застосування відповідних методологічних підходів дозволило виокремити важливі висновки, хоча аналіз різних аспектів українського питання в контексті Наполеонівських війн виявився досить складним завданням:

1. Дослідження робіт науковців дало можливість розділити історіографію досліджуваного питання на три основні періоди їх вивчення: імперська історіографія (кінець XIX – початок XX ст.), радянська історіографія (1920–1990-ті рр.) та сучасна українська історіографія (від 1990-х рр. – до сьогодення). Аналіз дослідницького доробку кожного з цих періодів вирізнявся власними особливостями, підходами та поглядами на інтерпретацію історичних подій. Такий хронологічний поділ історіографічних здобутків за цією тематикою є доцільним, оскільки автори досліджень кожного історичного періоду мали різні погляди на цю проблематику.

Аналіз історіографічних джерел показав значні варіації в поглядах дослідників на українське питання в контексті наполеонівських війн. Так імперська історіографія, зосереджуючись саме на ролі Російської імперії, часто применшувала, а подекуди й замовчувала роль українського народу та його внесок у події цього періоду. Хоча вже сучасні дослідники наголошують та акцентують увагу на активній участі українського народу у військових подіях того часу.

2. Джерельна база дослідження епохи наполеонівських війн та участі і ролі у них українського населення включає в себе збірники документів, періодику, енциклопедичні видання, зображувальні джерела.

Цей широкий спектр джерел надавав можливість отримати різноманітну інформацію, підтвердити факти, отримати аналіз та інтерпретацію подій, пов'язаних з військовими діями наполеонівської епохи, ролі України в цих подіях та їх результатах, що мали своє відображення в європейській історії.

3. Методологічна основа дослідження спирається на ключові принципи історизму, об'єктивності, науковості та принципу соціального підходу. В роботі використовувалися основні наукові підходи, зокрема історичний, комплексний, соціально-економічний, культурний та регіональний. Використання перелічених наукових підходів дозволило провести комплексне та глибоке дослідження наполеонівських війн та українського питання в кінці XVIII – на початку XIX ст. на європейській арені. Основу методів дослідження складають загальнонауковий, конкретно-науковий, спеціально-історичний та джерелознавчий. Спираючись на ці принципи, підходи й методи, автор здійснив комплексний аналіз подій епохи наполеонівських війн та українське питання в контексті європейської історії.

4. Наполеонівські війни мали глибокі та всеосяжні наслідки для Європи та світу. Вони не лише переформували політичну карту Європи, але й спричинили зміни у світогляді і політичних орієнтаціях різних національних рухів, зокрема українського. Війни сприяли усвідомленню необхідності об'єднання європейських народів у протидії імперським амбіціям, що своєю чергою вплинуло на формування ідеї української автономії у складі європейської політичної системи. Вплив Наполеонівських війн простежується навіть у полі сучасної європейської політики та міжнародних відносинах, оскільки вони показали, як баланс сил і співпраця між державами може стати основною стабільністю та безпекою на континенті.

5. Наполеон Бонапарт розглядав українців як силу, що здатна допомогти Франції у відстоюванні її геополітичних інтересів у боротьбі за європейське домінування. Ця думка заклала у Бонапарта сподівання, що під час його війни проти Російської імперії Україна могла стати його союзником, а її волелюбний дух та бажання автономії могли сприяти підтримці французької кампанії. Але російська імперія прагнула об'єднати народи під гаслом боротьби з Наполеоном, і цей процес став стимулом для зростання національної свідомості серед українців. Антиросійські настрої серед селянства, розвиток української національної ідеї серед інтелігенції, а також вплив польського національно-визвольного руху стали факторами, що сприяли формуванню українського національно-визвольного руху.

Коли армія Наполеона підійшла до кордонів України, то українська інтелігенція поділилася на два табори: автономісти висловлювали неприховану радість і надії, що з приходом французької армії буде впроваджено кодекс Наполеона і Україна стане автономною, а може й незалежною. Друга, переважна частина української шляхти поставилася до приходу Наполеона негативно, не вірила, що Наполеон визволить Україну з-під російського деспотизму. В цілому можна зробити висновок, що Україна зробила звичний внесок у перемогу над Наполеоном, забезпечивши тили і прикриття з півдня, та сформувавши боєздатні частини.

Наполеонівські війни та безпосередньо російсько-французька війна 1812 року відіграли значну роль у піднесенні та формуванні національної ідентичності та самосвідомості українського народу та стали одним із факторів, що зумовив початок національного відродження в Україні.

Українська інтелігенція, яка почала формуватися в цей період, усвідомила важливість збереження національних цінностей та об'єднання зусиль для захисту своєї ідентичності. Ідеї національного відродження, започатковані в цей час, знайшли своє продовження у подальших рухах та організаціях, які прагнули до відновлення автономії України, збереження

мови, культури та традицій, що стало основою для українського національно-визвольного руху у ХІХ ст.

Підбиваючи підсумки зазначимо, що проведення дипломного дослідження дозволило отримати нам більш ширше та повне розуміння українського питання в період військових дій в кінці ХVІІІ – початку ХІХ ст. в період наполеонівських війн. Дослідження підтвердило гіпотезу важливості українського фактору в політичному та військовому контексті того періоду.

Одним із значущих результатів є усвідомлення, що попри відсутність окремого українського державного утворення, українське питання все ж відіграло певну роль в європейській політиці початку ХІХ ст. Хоча Наполеон безпосередньо не включав Україну до своїх планів завоювань чи інтеграції, його дії в Європі створили ситуацію, що сприяла пробудженню національної свідомості в українських землях, які на той час перебували під владою Російської та Австрійської імперій. Наполеонівські ідеї свободи та рівності стимулювали в українському суспільстві початок процесу національного відродження.

Поступово під впливом наполеонівських війн мирний опозиційний рух української еліти почав переростати в політичну діяльність, спрямовану на ліквідацію самодержавно-кріпосницького ладу в імперії та перехід до конституційних форм правління. Почався загальноімперський декабристський рух, у якому під впливом українських учасників була зроблена спроба відродження Української національної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. *Абаліхін Б. С.* Український народ у Вітчизняній війні 1812 року. Зб. Документів. К.: Українське видавництво політичної літератури, 1948. 148 с.
2. Американістика, Європейські студії та Сходознавство. Перемога Наполеона під АУСТЕРЛІЦЕМ. 1805. Володимир Гусєв. Американістика та європейські студії. КНУ [Video]. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=iNPYWvnYhoE> (дата звернення: 22.09.2024).
3. Американістика, Європейські студії та Сходознавство. Перший італійський похід Наполеона. 1796-97. Феодосій Пляцко. Американістика та євростудії. КНУ [Video]. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TYknUg0E4aE> (дата звернення: 12.09.2024).
4. Аустерліцька битва 1805 // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/> (дата звернення: 21.09.2024).
5. Баталії Н. Єгипетський похід Бонапарта #2. Марш на Александрію [Video]. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cBb-VkhvNwM> (дата звернення: 11.09.2024).
6. Баталії Н. Єгипетський похід Бонапарта. Початок кампанії 1798 [Video]. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yQnqcHnDZlc> (дата звернення: 11.09.2024).
7. *Буцик А. К.* Вітчизняна війна 1812 // Українська радянська енциклопедія. К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1960. Т. 2. С. 505.

8. *Варварцев М. М.* «Наполеоніда» // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2010. Т. 7: Мл–О. С. 170.
9. *Варварцев М. М., Мартинов А. Ю.* Французька революція 1789–1804 // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т–Я. С. 331.
10. Всесвітня історія. Консульство та Імперія Наполеона Бонапарта. [Video]. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=k3CRM0iXU38> (дата звернення: 13.09.2024).
11. *Єфіменко Г. Г.* Оргбюро ЦК КП(б)У // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2010. Т. 7: Мл–О. С. 621.
12. Історія На Kartі. Наполеон Бонапарт: перемога за перемогою [Video]. Youtube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=fCnVWLkcm_Q (дата звернення: 05.09.2024).
13. Київська старовина [19041906].
14. *Коваль М. В.* Народне ополчення // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2010. Т. 7: Мл–О. С. 180–181.
15. *Копійка В. В.* Тільзитські мирні договори 1807 // Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / ред. кол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К. : Знання України, 2004. Т. 2 : М–Я. 812 с.
16. *Копійка В. В.* Французька буржуазна революція 1789-99 // Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / ред. кол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К. : Знання України, 2004. Т. 2 : М–Я. 812 с.
17. Кутузов М. И.: Сборник документов и материалов / под ред. Л. Г. Бескровного. М. : Военное издательство, 1952. Т. 3. 1808–1812. 1026 с.

18. *Маковський С. О.* Кампоформійський мирний договір 1797 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.
19. *Маковський С. О.* Ам'єнський мир 1802 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.
20. *Мироненко О.* Декларація прав людини і громадянина 1789 // Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 185.
21. *Миронова М.* Раштаттський конгрес 1797-99 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.
22. Отечественная война 1812 г. Сборник документов и материалов / А. В. Предтеченский, А. И. Васильев, Б. Б. Фраткин / под ред. Е. В. Тарле. Л.–М.: Издательство Академии наук СССР, 1941. 198 с.
23. *Петренко Є. Д.* Козацькі українські кінні полки російської імперії 1812–1864 // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка–Ком / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2007. 528 с.
24. *Печенюк І. С., Пулявець Р. І.* Битва під Ватерлоо // Велика українська енциклопедія. URL: [https://vue.gov.ua/Битва під Ватерлоо](https://vue.gov.ua/Битва_під_Ватерлоо) (дата звернення: 29.09.2024).
25. *Предтеченский А. В.* Отражение войны 1812–1814 гг. в сознании современников // Исторические записки. 1950. Т. 31. С. 222–244.
26. Рада [1912].
27. *Симоненко Р. Г.* Кирило-Мефодіївське товариство, Україно-слов'янське товариство, Кирило-Мефодіївське братство // Енциклопедія історії України. К.: Наукова думка, 2007. Т. 4. Ка–Ком. С. 297–298.

28. *Симоненко Р. Г.* Кирило-Мефодіївського Товариства Статут // Енциклопедія історії України. К.: Наукова думка, 2007. Т. 4. Ка–Ком. С. 298.
29. *Троян С. С.* Ам'єнський мирний договір // Велика українська енциклопедія. URL: [https://vue.gov.ua/Ам'єнський мирний договір](https://vue.gov.ua/Ам'єнський_мирний_договір) (дата звернення: 19.09.2024).
30. *Турченко Ф.* Українські козацькі полки 1812–1815 рр. // Українське козацтво: Мала енциклопедія / кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко; відпов. ред. С. Р. Лях. К.: Генеза, Запоріжжя: Прем'єр, 2006. С. 591–592.
31. Український народ у Вітчизняній війні 1812 року: збірник документів. К.: Українське видавництво політичної літератури, 1948. 147 с.
32. Український тиждень. Яким було XVIII століття в історії України та Європи? / Олексій Сокирко / Skovoroda auditorium. [Video]. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gM3w8NmLhBU&t=1s> (дата звернення: 11.09.2024).
33. *Яковенко Н. Л.* Люневільський мирний договір 1801 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К: Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.

Література

34. *Dwyer Philip.* Citizen Emperor: Napoleon in Power. New Haven: Yale University Press, 2013. PP. 128–283.
35. *Padoljoyn S.* Napoléon et L'Ukraine // L'Ukraine. 1915. № 5. P. 2.
36. *Абаліхін Б. С.* Отечественная война 1812 г. и украинское казачество // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. 1993. Випуск 2. С. 53–54.
37. *Абаліхін Б. С.* Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. К.: Держполітвидав УРСР, 1962. 63 с.

38. *Абаліхін О.* Участь народних мас у війні 1812 року // Український історичний журнал. 1987. № 10. С. 61–69.
39. *Аглаимов С. П.* Отечественная война 1812 года: Ист. материалы лейбгвардии Семеновского полка. Полтава, 1912. 559 с.
40. *Ададуrow В. В.* «Наполеоніда» на Сході Європи: уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо Південно-Західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2007. 560 с.
41. *Ададуrow В. В.* «Наполеоніда» на Сході Європи: уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття: автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Львів, 2008. 32 с.
42. *Ададуrow В. В.* Діяльність французького командування щодо організації наступальної операції сьомого корпусу «Великої армії» у Волині під час війни 1812 р. // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету імені Лесі Українки: зб. наук. праць. Луцьк, 2007. Випуск 12. С. 36–45.
43. *Ададуrow В. В.* Запорозький козак Твердовський проти Наполеона: відображення вірнопідданих настроїв малоросійського дворянства в україномовному памфлеті 1807 р. з Національного архіву Франції // Український історичний журнал. 2012. № 5. С. 177–186.
44. *Ададуrow В. В.* Концепція трьох польських королівств Роланда та її співвідношення із зовнішньополітичною доктриною французького уряду під час війни 1812 р. // Український історичний журнал. 2007. № 1. С. 200–211.
45. *Ададуrow В. В.* Проекти французького командування стосовно південно-західних земель Російської імперії під час підготовчого та наступального етапів воєнної кампанії 1812 року // Вісник Львівського університету. Серія «Історія», 2010. Випуск 45. С. 127–167.

46. *Ададуров В. В.* Українське козацтво в уяві французького уряду доби Наполеона I // Україна в Центрально-Східній Європі: зб. наук. праць. К.: Інститут історії України НАН України, 2006. Випуск 6. С. 391–419.
47. *Алексєєв, Ю. М., Вертегел А. Г., Казаков О. О.* Всесвітня історія: навч. посібник. К.: Каравела, 2006. 240 с.
48. *Балан М. А.* Вплив наполеонівських війн на Україну (1796–1815 рр.) // Становлення сучасної Української держави: роль європейських цінностей у формуванні демократичного буття: Міжнар. наук. конф 7 листоп. 2023 р., м. Миколаїв : в рамках міжнар. проекту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine» : тези / Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2023. С. 132–133.
49. *Балан М. А.* Наполеонівські війни та українське питання в контексті Європейської історії (1796-1818 рр.) // Історія України та Європи в контексті збереження європейських цінностей : Міжнар. наук. конф 8 листоп. 2024 р., м. Миколаїв : в рамках міжнар. проекту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine» : тези / Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2024. С. 31–33.
50. *Барер И.* Война 1812 года // Исторический журнал. 1937. № 8. С.40–56.
51. *Бачинська О. А.* Козацький стан та одиночні козацькі формування у першій половині XIX ст. // Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. К.: Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2007. Т. 2. С. 337–355.
52. *Бердичівський Я. Н., Щупак І. Я., Морозова Л. В.* Всесвітня історія. Запоріжжя: Вид-во «Прем'єр», 2009. 319 с.
53. *Борисенко В. Й.* Курс української історії: З найдавніших часів до XX століття. К: Либідь 1998. 616 с.
54. *Борщак І.* Наполеон і Україна. З невідомих документів і тогочасними ілюстраціями / передмова Е. Дрію. Львів: Б-ка «Діло», 1937. 129 с.

55. Буцик А. К., Стрельський В. Й. Великий патріотичний подвиг. (Участь українського народу у Вітчизняній війні 1812 року). К., 1962. 92 с.
56. Бушанський В. Епоха Просвітництва і месіанство європейської цивілізації. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. Випуск 3–4. С. 66–76.
57. Вандич П. Ціна свободи: історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. К.: Критика, 2004. 463 с.
58. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). Львів: Світ, 1996. 447 с.
59. Вітчизняна війна 1812 р. і Україна: Погляд крізь віки: Міжнародна науково-методична конференція, Київ, 5 грудня 2012 р. / відп. ред. В. А. Смолій; наук. ред. О. П. Реєнт / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України НАН України, 2012. 106 с.
60. Всесвітня історія / С. О. Голованов; за ред. Ю. М. Алексеєва. К.: Каравела, 2006. 272 с.
61. Гелей С. Консервативна течія в суспільно-політичній думці України XIX ст. Львів, 1996. 122 с.
62. Гербільський Г. Ю. Створення козачих полків і ополчення на Україні в 1812 р. // Наукові записки Львівського державного університету імені Івана Франка. Серія історична. 1949. Т. XVII. Випуск 4. С. 41–58.
63. Гербільський Г. Ю. Участь українського народу у Вітчизняній війні 1812 р. // Український історичний журнал. 1962. № 5. С. 24–34.
64. Гербільський Г. Ю. Українські козачі полки і українське ополчення в боях Вітчизняній війні 1812 року // Наукові записки Львівського державного університету імені Івана Франка. Серія історична. 1953. Т. XXV. Випуск 5. С. 90–111.
65. Гончар Б. М., Захарчук О. М. Наполеон і Україна // Діалог: Україна – Франція: Історія: Економіка: Політика. 2002. Випуск 2. С. 70–76.

66. *Гончарук П. С.* Питання єднання та співробітництва народів у поглядах Кирило-Мефодіївців: (До 125-річчя виникнення Кирило-Мефодіївського товариства) // Український історичний журнал. 1971. № 1. С. 74–83.
67. *Гончарук П. С.* Питання історії в програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства // Український історичний журнал. 1970. № 5. С. 52–63.
68. *Григорук Н.* Історія слов'янських народів. Східні слов'яни від кінця XVIII ст. до 1914 р. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. 275 с.
69. *Гуржій О., Залєток Н.* Наполеон: Велич трагедії. К.: Арій, 2020. 352 с.
70. *Гуржій О., Реєнт О., Палій А.* Війна 1812 року : український контекст. К.: Ін-т історії України, 2012. 154 с.
71. *Гусєв В. І.* Історія України. К.: Вища школа, 2003. 431 с.
72. *Дей О. І.* Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст.). К.: Наукова думка, 1969. 559 с.
73. *Ендрю Робертс.* Лідерство в часи війни. Головні уроки від творців історії / переклад з англійської Ярослава Войтка. Київ: КМ-БУКС, 2021. 216 с.
74. *Зарва В.* Просвітництво: тлумачення, витоки, сутність // Слово і Час. 2009. № 4. С. 43–51.
75. *Захарчук О. М.* Битва трьох імператорів (до 200-річчя битви при Аустерліці) // Історичний календар. К.: [б. в.], 2005. Випуск 11. С. 464–475.
76. *Захарчук О. М.* Зовнішня політика та дипломатія Наполеона Бонапарта в роботах сучасних вітчизняних істориків // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2016. Випуск 1. С. 23–29.
77. *Захарчук О. М.* Наполеон Бонапарт та українське суспільство: історичні документи в інтерпретаціях дослідників // Український історичний журнал. 2015. № 2. С. 216–236.
78. *Захарчук О. М.* Наполеонознавство у дослідженні українських вчених // Українська історична наука на шляху творчого поступу: матеріали III

- Міжнар. конгр. укр. вчен., 17–19 травня 2006 р., Луцьк, Україна. Луцьк: РВВ «Вежа», 2008. Т. 3. С. 485–492.
79. *Захарчук О. М.* Сучасна українська історіографія про ставлення Наполеона I що південно-західних окраїн Російської імперії // Український історичний журнал. 2014. № 1. С. 169–187.
80. *Захарчук О. М.* Східна дипломатія Наполеона Бонапарта і Україна // Україна дипломатична. 2005. Випуск 6. 784 с.
81. *Захарчук О. М.* Україна в планах Наполеона Бонапарта // Київська старовина. 1995. № 3. С. 73–78.
82. *Зінченко О.* Декларація прав людини і громадянина 1789 р. – предтеча правової і політичної культури сьогодення // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 3. С. 202–203.
83. *Іваненко О. А.* Українське козацтво в працях французьких авторів на межі XVIII–XIX ст. // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки та знахідки. 2002. Випуск 11. С. 254–262.
84. *Ісакова Н. П.* Українське козацтво у вітчизняній війні 1812 року. URL: www.sworld.com.ua/konfer35/713.pdf (дата звернення: 05.09.2024).
85. *Касименко О. К.* Вітчизняна війна 1812 року – яскравий вияв народного патріотизму. К.: Держполітвидав, 1962. 32 с.
86. Книга для читання з історії Української РСР з найдавніших часів до кінця XIX ст. / за ред. І. О. Гуржія. К.: Радянська школа, 1970. 280 с.
87. *Кольбенко А.* Передумови прийняття, зміст та значення першої конституції Франції 1791р. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2015. Випуск 61. С. 146–150.
88. *Костомаров М. І.* Закон Божий (Книга буття українського народу) = Закон Божий (Книга бытия украинского народа). К.: Либідь, 1991. 38 с.

89. *Котов В. Н.* Завойовницькі плани Наполеона I щодо України та їх крах // Вісник Київського університету: Серія «Історія і право». 1965. Випуск 7. С. 75–88.
90. *Котов В. Н.* Украина в завоевательных планах Наполеона I: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. К., 1945. 28 с.
91. *Кравченко В. В.* Нариси з української історіографії епохи національного відродження. (друга половина XVIII – середина XIX ст.). Харків: Основа, 1996. 376 с.
92. *Кравченко В. В.* Україна напередодні російсько-французької війни 1812 р. очима сучасника // Схід – Захід: Історико-культурологічний збірник. 1999. Випуск 2. С. 198–203.
93. *Кривошеєв О. В.* Наполеонівські війни та європейські перетворення. К.: Наукова думка, 2009. 276 с.
94. *Кудряченко А. І.* Украина в планах Наполеона в войне 1812 года // Вітчизняна війна 1812 року в контексті поступу всесвітньої історії: збірник наукових праць. К., 2013. С. 11–12.
95. *Максимович М. А.* Собрание сочинений: [в 3 т.]. К.: [б.и.], 1876 – 1880. Т. 1: Отдел исторический. К.: Тип. М. П. Фрица, 1876. 847 с.
96. *Наврот Даріуш.* Наполеон Бонапарт і відбудова Польської держави // Український історичний огляд. Львів: Україна, 2022. Випуск 1. С. 19–38.
97. *Наджафов І.* Уявлення про Східну Європу в мемуарах французьких військовослужбовців та політичних діячів наполеонівських війн // ІНТЕРМАРУМ: історія, політика, культура. 2023. Випуск 12. С. 32–50.
98. *Некрасов П. А.* Участь українського народу проти наполеонівської навали в 1812 році // Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова: Серія історичних наук. Випуск 5. Одеса, 1956. С. 12–132.
99. *Овсій І. О.* Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року). К.: Либідь, 2002. 147 с.
100. *Ольхівський Б.* Вільний нарід. Варшава, 1937. 132 с.

101. *Оршан Я.* Розвиток української політичної думки за сто літ. Лондон, 1938. 55 с.
102. Отечественная война 1812 года: Источники. Памятники. Проблемы: материалы XII Международ. науч. конф., 5–7 сент. 2011 г. Можайск: [Б. и.], 2012. 578 с.
103. *Павловский И. Ф.* К истории Полтавского ополчения 1812 года // Киевская старина. 1904. № 3. С. 110–111;
104. *Павловский И. Ф.* Малороссийское казачье ополчение в 1812 году по архивным данным // Киевская старина. 1906. № 9. С. 1–21.
105. *Павловский И. Ф.* Малороссийское казачье ополчение в 1812 году по архивным данным // Киевская старина. 1906. № 10. С. 137–154.
106. *Павловский И. Ф.* Участие И. П. Котляревского в формировании малороссийских казачьих полков в 1812 г. // Киевская старина. 1905. № 6. С. 309–320.
107. *Переяславський О.* Українська збройна сила в Наполеоновських війнах 1812 – 1814 рр. // Табор. 1933. №№ 19, 20.
108. *Переяславський О.* Українська збройна сила в Наполеоновських війнах 1812 – 1814 рр. // Табор. 1934. №№ 21, 22, 23, 25, 26.
109. *Подольнин С.* Наполеон і Україна // Рада. 1912. Ч. 141. С. 2–3.
110. *Потрашков С. В.* Нашествие Наполеона и польское население югозападной окраины Российской империи // Отечественная война 1812 г.: Источники: Памятники: Проблемы: Мат. XVII Междунар. науч. конф. Можайск, 2012. С. 243–244.
111. *Потрашков С. В.* Отечественная война 1812 г. в освещении современных украинских историков (1992–2002 гг.) // Отечественная война 1812 г. Источники. Памятники. Проблемы. Можайск, 2004. С. 267–276.
112. *Потрашков С. В.* Дореволюционная провинциальная историография событий Отечественной войны 1812 года на Украине. URL: <http://www.museum.ru/>

- museum/1812/Library/Borodino_conf/2002/Potrashkov.pdf (дата звернення: 11.09.2024).
113. *Реснт О. П.* Україна в імперську добу: (XIX – початок XX ст.). К.: НАН України, Ін-т історії України, 2003. 338 с.
114. *Рибак М. І.* Воєнна історія. К., 1999. 365 с.
115. *Рудько С. О.* Історія Центрально-Східної Європи (кін. XVIII – поч. XXI ст.). Острог, 2010. 220 с.
116. *Сарбей В. Г.* Національне відродження України // Україна крізь віки. К.: Альтернативи, 1999. Т. 9. 336 с.
117. *Свистун Ф. И.* Прикарпатская Русь под владением Австрии: [в 2-х ч.]. Львов: Тип. Ставропиг. ин-та, 1895. Ч. 1. 350 с.
118. *Скрипник А. Ю.* Київська губернія як стратегічний район перебування російської армії наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2013. Випуск 22. С. 203–216.
119. *Скрипник А. Ю.* Розвідувально-диверсійні заходи наполеонівської агентури в південно-західних губерніях Російської імперії (1806–1814 рр.) // Український історичний журнал. 2015. № 5. С. 103–111.
120. *Сміян П. М.* Україна у Вітчизняній війні 1812 р.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. К., 1946. 27 с.
121. *Стеценко В. І.* Вітчизняна війна 1812 р.: історіографія // Наукові записки з української історії : Збірник наукових статей. Переяслав-Хмельницький, 2010. Випуск 24. С. 157–161.
122. *Стеценко В. І.* Внесок українського народу в перемогу у Вітчизняній Війні 1812 р.: дис. канд. іст. наук 07.00.01, Переяслав-Хмельницький , 2016. 225 с.
123. *Стеценко В. І.* Вплив війни 1812 року на свідомість українського суспільства // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Випуск 2. Ч. 4. С. 91–95.

124. *Стеценко В. І.* Роль мирного населення України у відсічі ворожої навали у Вітчизняній війні 1812 року // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки: Збірник наукових праць. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2015. № 2 (40). С. 69–75.
125. *Стеценко В. І.* Українське дворянство в подіях 1812 р. // Українознавчий альманах. Київ, Мелітополь, 2014. Вип. 16. С. 372–377.
126. *Стеценко В. І.* Українські військові частини у лавах російської армії під час Вітчизняної війни 1812 року // Український науково-інтелектуальний простір: реалії та перспективи розвитку: Збірник наукових праць. Матеріали І-ї Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 28-30 квітня 2009 р. ПереяславХмельницький, 2009. С. 100–105.
127. *Стеценко В. І.* Українці в партизанському русі та в забезпеченні армії всім необхідним під час вітчизняної війни 1812 р. // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. 2009. Випуск 3. С. 243–247.
128. *Стеценко В. І.* Українці у партизанському русі у Вітчизняній війні 1812 р. // Наукові записки з української історії: Збірник 210 наукових статей. Переяслав-Хмельницький, 2009. Випуск 22. С. 52–55.
129. *Стрельський В. І.* Участь українського народу в Вітчизняній війні 1812 року. Стенограма публічної лекції. К., 1953. 32 с.
130. Сяйво Просвітництва: дайджест. Випуск 4. / Нац. ун-т харч. технол., Наук.-техн. б-ка; підгот. О. В. Олабоді. К., 2016. 18 с.
131. *Тарле Е. В.* Вторжение Наполеона // Собрание сочинений: в 12 томах. М.: Издательство АН СССР, 1961. Т. 11. 889 с.
132. *Тарле Е. В.* Наполеон // Собрание сочинений: в 12 томах. М.: Издательство АН СССР, 1959. Т. 7. 866 с.
133. *Тарле Е. В.* Нашествие Наполеона на Россию. М.: Государ. социально-экономическое издание, 1938. 280 с.
134. *Тарле Е. В.* Отечественная война 1812 г. М., 1938. 592 с.

135. *Циватий В.* Віденський конгрес 1814–1815 рр.: інституціональний вердикт європейського політико-дипломатичного та суспільно-історичного розвитку // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвід. зб. наук. праць. 2016. Випуск 25. С. 229–246.
136. *Шандра В. С.* Генерал-губернаторство в Україні ХІХ – початок ХХ ст. / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2005. 427 с.
137. *Шевчук В. П., Тараненко М. Г.* Історія української державності: Курс лекцій. К., 1999. 480 с.
138. *Явтушенко В., Бадєєва Л.* Вплив Вітчизняної війни 1812 року на формування української національної самосвідомості // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах. Науковий збірник. Луцьк, 2012. Випуск 41. С. 4–6.